

הַאֲמֹרִי: יָד עַל-כֵּן יֵאָמֵר בְּסֵפֶר מִלְחָמָת יְהוָה אֶת-

אֲמֹרָאָה: יָד עַל כֵּן יִתְאַמֵּר בְּסֵפֶרָא
קִרְבִּין דְּעֵבֶר יְיָ עַל יִמָּא דְסוּף וּגְבוּרָן

רש"י

נתנום לעבור צמח ארלס חלל הקיפוס סניב אף מואב כן (ראה) נספר מלחמות ה', כשנספרים נסים שנעשו לנצחיותנו יספרו אנו
(י'ד) על כן יאמר. על חניה זו ונסים שנעשו זה יאמר והצ וגו': את והב. כמו 'את יהצ', כמו 'שלאמר מן 'יעד' וְעַד

אוצר מפרשי התורה

הוא שטח במדבר שחלק ממנו הוא גבול בין מואב ובין האמורי, וחלק אחר ממנו יוצא מגבול האמורי, דהיינו הוא בשטח האמורי ואין לו גבול עם מואב, ושם חנו בני ישראל ולא בארנון שהיא גבול מואב, מפני שלמואב היה אסור להם להיכנס.

והראב"ע כתב⁴⁵⁵, שארנון היה בתחילה בגבול מואב, בין מואב ובין האמורי. ומפני שהאמורי כבש את ארנון ממואב, יכלו בני ישראל לכבוש את ארנון⁴⁵⁶. וכעין זה כתב אברבנאל, שהכתוב אומר "כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי" כדי לבאר שבני ישראל היו יכולים לכבוש את ארנון, מפני שהאמורי הרחיב את גבולו עד נחל ארנון, ולא היה זה בתחום מואב שעליו נצטוו⁴⁵⁷ "אל תצר את מואב"⁴⁵⁸.

ויש מהאחרונים שביאר, שחנו מצפון לנחל ארנון שהוא הגבול בין מואב לאמורי, במדבר היוצא למזרח מגבול האמורי. דהיינו שנחל ארנון עובר ממזרח למערב, בחלקו המערבי של הנחל מואב מדרומו והאמורי מצפון, ובחלקו המזרחי יש מדבר מדרומו ומצפון, וישראל חצו את הנחל וחנו מצפון, באזור המדבר שממזרח לאמורי⁴⁵⁹.
כִּי אֲרָנוֹן גְּבוּל מֹאָב בֵּין מֹאָב וּבֵין הָאֲמֹרִי כִּתְבֵּי הַר"ן⁴⁶⁰, שמפני שהיה ארנון בין מואב ובין האמורי והיו שני עמים אלו שותפים בו, נקראת שותפות 'ארנונא'⁴⁶¹.

(יד) עַל כֵּן יֵאָמֵר בְּסֵפֶר מִלְחָמָת ה' נחלקו הראשונים בביאור "על כן", כתוצאה מאיזה מאורע "יאמר בספר מלחמות ה'" את האמור להלן. רש"י פירש, על חניה זו ונסים שנעשו בה, ייאמר, דהיינו, כשנספרים נסים שנעשו לאבותינו יספרו "את והב" וגו'⁴⁶². והרשב"ם פירש, על אלו

אלו לא נתנום לעבור בתוך ארצם⁴⁴⁶ אלא הקיפוס סביב⁴⁴⁷, אף מואב כן⁴⁴⁸. וכעין זה פירש החזקוני, שרצועה יוצאת מהאמורי לתוך מואב, אלא שפירש שרצועה זו היא מדרום לנחל ארנון, ולכן נאמר "מעבר ארנון" ולא 'בעבר ארנון', כלומר לא בכל העבר של ארנון אלא במקצת העבר שבחלק היוצא מגבול האמורי, ומפרש הכתוב באיזה עבר, באותו עבר "אשר במדבר היוצא מגבול האמורי", דהיינו בדרומו של נחל ארנון, והוא יוצא מכלל גבול סיחון האמורי ונכנס בגבול מואב, שנחל ארנון מפסיק בין שניהם⁴⁴⁹, מדרום לו מואב ומצפון לו האמורי, אבל יש שטח בדרום נחל ארנון שהוא של האמורי ובשטח זה חנו ישראל.

והבכור שור פירש, שהנהר יוצא ונובע מגבול האמורי ונמשך והולך בין מואב ובין האמורי, דהיינו שהנהר מפסיק בין שני הגבולים, כי מתחילה היתה כל הארץ למלך מואב משני צידי הנהר⁴⁵⁰, ובא סיחון ולקח כל מה שהיה למלך מואב מעבר הנהר לצד ארצו, אבל לא היה יכול לעבור את הנהר לצד מואב, ומאותה מלחמה ואילך היה מפסיק הנהר בין ארץ סיחון ובין ארץ מואב⁴⁵¹, וישראל לקחו מיד סיחון כל אותה הארץ עד הנהר⁴⁵². והרמב"ן פירש, ש'ארנון' היה שם עיר למואב, והיא בסוף תחום האמורי ובתחילת גבול מואב, יושבת על נחלים נוזלים ממנה⁴⁵³. והוסיף הרלב"ג, שעיר זו היא במואב, וממנה והלאה הוא האמורי⁴⁵⁴. וכן כתב במדרש הגדול, שארנון היתה מארץ מואב, ו"היוצא מגבול האמורי" פירושו שארנון יוצאת מגבול האמורי ואינה שלו אלא של מואב, ולכן לא כבשו אותה, אלא חנו "מעבר ארנון". והספורנו פירש, ש'ארנון'

⁴⁴⁶. כאמור לעיל ב, יח. ⁴⁴⁷. כאמור לעיל פסוק ד. ⁴⁴⁸. סוף דברי רש"י, שיפתח פירש שמואב לא נתנו לישראל לעבור בגבולם, ומשה רמז זאת, מקורם בתנחומא יג. וכתב בעמר נקא, שאין כוונת רש"י שלא נכנסו למואב כלל, שהרי נאמר להלן כב, א "ויחנו בערבות מואב", ונאמר (דברים כח, ט) "אלה דברי הברית אשר ציוה ה' לכתוב את בני ישראל בארץ מואב". אלא הכוונה שנכנסו לגבול ארץ מואב אבל לא באו בעיר מוקפת חומה של מואב, אלא חנו בערבות מואב, כלומר על פני השדה באוהלים. אמנם עי' רמב"ן דברים א, א, שערבות מואב הם מצפון לארנון, בחלק שסיחון מלך האמורי כבש ממואב. וכ"כ חזקוני להלן פסוק כ. ⁴⁴⁹. מאז שכבש סיחון ממלך מואב הראשון מזה נבו עד נחל ארנון. ⁴⁵⁰. וכתב חזקוני, שבתחילה היתה ארץ מואב מתפשטת לצד מערב עד הירדן ולצד צפון עד הר נבו ששם היה מתחיל גבול סיחון. ⁴⁵¹. בין לרש"י ובין לבכור שור נחל ארנון הפסיק בין מואב ובין האמורי, אלא שנחלקו בביאור הכתוב "היוצא מגבול האמורי" - מיהו היוצא, שלפי רש"י הכוונה לרצועת קרקע היוצאת מגבול האמורי ונכנסת לגבול מואב עד נחל ארנון, ולפי בכור שור כוונת הכתוב לנחל היוצא ונובע בגבול שבין מואב והאמורי. וכ"כ לקח טוב, שהנחל יוצא מגבול האמורי. ⁴⁵². כמו שאמרנו בגיטין לח, א "עמון ומואב טהרו בסיחון", שאע"פ שאשר הקב"ה לקחת

את ארץ עמון ומואב, מיד סיחון הותרה לקחת, וסיחון כבשה ממואב כאמור להלן פסוק כו. ואותה נחלה היה שואל מלך עמון בימי יפתח, ואמר לו יפתח (שופטים יא, טו) "לא לקח ישראל" משלכם כלום כי לא עברנו את ארנון, ובאותו שעה היה ארנון גבול מואב. וכ"כ ספר הג'ן, הדר זקנים. וכתב ר"ח פלטיאל, שהשטח בין נחל ארנון בדרום לנחל יבוק בצפון, היה בתחילה של עמון, ואחר כך כבשו מואב, וסיחון מלך האמורי כבשו ממואב, עי"ש בדבריו. ועי' עוד רבינו מיוחס שכתב שגם ארץ בני עמון נקראת 'מואב'. אמנם עי' העמק דבר לעיל פסוק יב, שכתב שעמון היתה צפונית לארץ סיחון מלך האמורי, והאמורי היה בין מואב לעמון. ⁴⁵³. וראה יב"ע שכתב שבארנון יושבים כומומים עובדי אלילים. ⁴⁵⁴. ורוקח כתב, שארנון וערים נוספות היו תחת שלטון האמורי אבל ישבו בהם מואבים, והאמורי עצמו היה מרוחק מנחל ארנון, עי"ש בדבריו. ⁴⁵⁵. כאן ולהלן פסוק כד. ⁴⁵⁶. ע"פ מחוקקי יהודה. ⁴⁵⁷. דברים ב, ט. ⁴⁵⁸. ראה דברי אברבנאל לעיל ציון 783, שכוונת הכתוב כאן לבאר שבני ישראל לא עברו על ציווי זה. ⁴⁵⁹. רש"י הירש. וראה גם רבינו מיוחס. ⁴⁶⁰. נדרים סב, ב ד"ה והלך. ⁴⁶¹. אך ראה שו"ת הרשב"א א, תקכו שדחה דבריו. ⁴⁶². ראה להלן ציון 497 פירוש רש"י לנסים שיספרו שנעשו לאבותינו.

• אוצר מפרשי התורה •

והחזקוני פירש, שהיה לישראל ספר שהיו כותבים בו את שמות הגבולים שהלכו, שנאסרו להתגרות בהם, ונקרא 'ספר מלחמות ה'.'⁴⁷⁶ ושם כתבו "את והב בסופה" וגו'.⁴⁷⁷ ומן האחרונים יש שכתבו, שהוא ספר מלחמות בני ישראל ונסיעתם.⁴⁷⁸ ויש מהאחרונים שכתב, שספר זה לא היה כתוב בימי משה, אלא נאמר כאן שדברים אלו ייכתבו כאשר יבואו החכמים כותבי העיתים לכתוב את 'ספר מלחמות ה'.'⁴⁷⁹

ובמדרש אגדה אמרו, ש'ספר מלחמות ה' הוא ספר שמות⁴⁸⁰, שבו כתובה המלחמה שעשה ה' עם מצרים, והמלחמה שעשה על ים סוף⁴⁸¹, ושם נרמזו הנסים שנעשו לישראל בנחל ארנון, שנאמר⁴⁸² "עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קניית", ודרשו "עד יעבור" נחלי ארנון, "עד יעבור" את הירדן, ובוה נרמז האמור להלן "את והב" וגו'.⁴⁸³ ור"ח פלטיאל כתב, ש'ספר מלחמות ה' הוא כינוי לשירת הים⁴⁸⁴, וביאר, שכיון שנאמר⁴⁸⁵ "ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבוב את ארץ אדום" ונאמר⁴⁸⁶ "כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי", אם כן משמע שים סוף ואדום ומואב ואמורי וסיחון סמוכים זה לזה, ולכן נאמר בשירת הים⁴⁸⁷ "אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד נמוגו כל יושבי כנען", מפני שמצרים ואדום ומואב וכנען סמוכים זה לזה.

והרוקח כתב, ש'ספר מלחמות ה' הוא ספר דברים⁴⁸⁸, שבו נכתבו מלחמות ה' שמסר גיבורים ביד חלשים, כמו שנאמר⁴⁸⁹ "האמים לפנים ישבו בה" והכו אותם מואבים, וכן⁴⁹⁰ "רפאים ישבו בה לפנים וגו' וישמידם ה' מפניהם וגו' כאשר עשה לבני עשו היושבים בשעיר אשר השמיד את החורי מפניהם", וכן מלחמת סיחון⁴⁹¹ ועוג⁴⁹².

ואונקלוס תרגם: על כן ייאמר בספר - מלחמות ה'. כלומר ש'מלחמות ה' אינו שם הספר אלא זה מה שייאמר בספר⁴⁹³. ויש מן האחרונים שביאר, ש'ספר מלחמות ה' הוא הספר אשר לפני ה' שבו כתובות המלחמות

המסעות שחזרו לאחוריהם והקיפו את ארץ אדום⁴⁶³, וחזרו עד שפגעו בבאר שהיתה בקדש שבמדבר צין⁴⁶⁴, אז ייאמר בסיפור דברים שיספרו בעתיד, ששיבחו להקב"ה כאשר פגעו בבאר⁴⁶⁵. והרמב"ן פירש, בגלל המלחמות שעשה סיחון במואב וכבש את עריו נכתב ב'ספר מלחמות ה' את התיאור שלהלן⁴⁶⁶. והחזקוני פירש, בשביל הגבולים שהזהירו עליהם ישראל שלא לכבוש את מואב, נכתב ב'ספר מלחמות ה' את התיאור שלהלן⁴⁶⁷. ורבינו מיוחס פירש, "על כן" - על הדבר הזה, כלומר על שם שנחל ארנון סמוך לארץ מואב, לכן רגילים לומר בספר מלחמות ה' את והב בסופה וגו'.

בְּסֵפֶר מִלְחָמֹת ה' נַחֲלָקוּ הָרֵאשׁוֹנִים מֶה הוּא 'סֵפֶר מִלְחָמֹת ה'. רש"י פירש, שאין הכוונה לספר אלא ללשון סיפור⁴⁶⁸, דהיינו, כאשר מספרים נסים שנעשו לאבותינו יספרו "את והב" וגו'. ובלקח טוב ביאר⁴⁶⁹, שישראל במדבר היו מספרים את המלחמות שהם עתידים להילחם, וזהו סיפור מלחמות ה'. ורבינו בחיי פירש⁴⁷⁰, ש'ספר' מלשון 'ספירה', דהיינו חשבון, שכאשר יחשבו את מלחמות ה' ראוי לחשב בכללן גם "את והב בסופה" וגו'.

והרס"ג תרגם, בספר נצחונות ה'. וכתב הראב"ע, ש'ספר מלחמות ה' היה ספר בפני עצמו שהיו כתובות בו מלחמות ה' עבור יראיו⁴⁷¹, ויתכן שהיה מימות אברהם, ואבד כמו ספרים רבים שאבדו ואינם נמצאים אצלנו⁴⁷². והרמב"ן כתב, שהיו בדורות ההם אנשים חכמים שכתבו את סיפור המלחמות הגדולות, כי כך היה בכל הדורות, ובעלי הספרים היו נקראים 'מושלים'⁴⁷³, מפני שהיו כותבים בספריהם משלים ומליצות, ואת הנצחונות הנפלאים בעיניהם היו מייחסים לה', כי באמת ה' הוא עושה את הנצחונות⁴⁷⁴. ובדרך זו ביאר הבכור שור, שהיה ספר כמו דברי הימים שהיו כותבים בו מלחמות שבין אומה לאומה, והנצחון שהקב"ה היה עושה לאומה על חברתה⁴⁷⁵.

463. כמו שנאמר (דברים ב, א) "ונסב את הר שעיר ימים רבים". וכע"ז כתב ר"ח פלטיאל, ש"על כן" מתייחס למסעות שעשו בני ישראל, ראה להלן ציון 484 וציון 573. 464. אך ע"י מה שכתב ר"ח פלטיאל להלן הערה 505 מדוע אין לפרש כך. 465. וראה גם ר"י קרא בכת"י שביאר כע"ז. 466. וכ"כ בכור שור. ראה להלן ציון 521 ואילך ביאור רמב"ן לדברים שנכתבו בספר מלחמות ה'. 467. וכ"כ ר"י בן בלעם. וראה עוד רוקח להלן ציון 545 ואילך. 468. וכן לדעת רשב"ם, אין הכוונה לספר אלא לסיפור דברים, ראה לעיל ציון 463. וכן דעת ספורנו שהכוונה לסיפור, ראה להלן ציון 517. 469. בפירושו השלישי. 470. להלן פסוק יז. 471. וכ"כ רלב"ג, פענח רוא, ר"י מוינה. 472. וכ"כ בשו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם סי' יג. וכתב ראב"ע שהוא כמו ספרים נוספים שאבדו, 'דברי נתן הנביא' (דה"א א כט, כט; דה"א ב ט, כט). 'דברי עדו החוזה' (דה"א ב יב, טו). 'דברי הימים למלכי ישראל' (מלכים א יד, יט ועוד מקומות), ושירות שלמה ומשליו (שם ה, יב). וראב"ע בפירוש הארוך שמות יז, יד הזכיר גם את 'ספר הישר' (יהושע י, יג; שמואל ב א, יח) ומדרש עדו' (דה"א ב יג, כב). 473. כאמור להלן פסוק כז "על כן יאמרו המושלים בואו חשבון" וגו'. 474. וכ"כ אברבנאל. וכע"ז ברבינו מיוחס. 475. וכ"כ חזקוני בפירושו השני, להלן פסוק יז. 476. והביא דוגמא לדבר ממה שאמר אביגיל לדוד (שמואל א כה,

כח) "כי מלחמות ה' אדוני נלחם". 477. וראה להלן ציון 572 ביאור חזקוני לדברים שנכתבו בספר מלחמות ה'. 478. הכתב והקבלה, העמק דבר. 479. אונים לתורה. 480. וכן תרגמו תרגום ירושלמי ויב"ע 'ספר תורת ה'". 481. כמו שמצינו לשון מלחמה שם (שמות יד, יד) "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון", וכן (שם, כה) "כי ה' נלחם להם במצרים". 482. שם טו, טז. 483. וכן ביאר מהר"ל דיסקין בדעת אונקלוס. וכ"כ בית יצחק בשם ר' אריה לוב מביאליסטוק. 484. שם טו, א-יט. מפני שעל מלחמת מצרים נאמר (שם יד, כה) "כי ה' נלחם להם במצרים". 485. לעיל פסוק ד. 486. בפסוק הקודם. 487. שמות טו, טז. 488. וכ"כ רבינו אפרים, ע"ש. 489. דברים ב, י. 490. שם, כ-כב. 491. שם, לב-לו. 492. דברים ג, ג-ז. וכע"ז כתב ר"י החסיד, ש'ספר מלחמות ה' היא פרשת דברים. והקשה, א"כ מה הגדולה של ישראל, הרי גם לאומות אחרות נעשו מלחמות שחלשים ניצחו גיבורים ומעטים את המרובים. ויישב, שכל האומות הללו הרגו זו את זו עד שהחלשים ניצחו, אבל מישראל לא נפקד איש אע"פ שכבשו את כל ארץ ישראל. 493. וראה להלן ציון 526 שכן הציע רמב"ן. וראה פירושן שהעיר שדברי אונקלוס אינם לפי טעמי המקרא. וכתב נתינה לגר, שכוונת אונקלוס לספר התורה. ובנפש הגר כתב, שכוונתו לספר שמות [ראה לעיל ציון 480 ואילך].

דעל נחלי ארנון: טו ושפוד נחליא
די מדברין לקבל לחית ומסתמין
לתחום מואב: טז ומתמן אתהיבת

וְהָיָה בְּסוּפָהּ וְאֶת־הַנַּחֲלִים אֲרֶנּוֹן: טו וְאֲשֶׁר הַנַּחֲלִים
אֲשֶׁר נָטָה לְשֶׁבֶת עַר וְנִשְׁעַן לַגְּבוּל מוֹאָב: טז וּמִשָּׁם

רש"י

ישראל (לארץ) לתוך הנחל לעבור נלא מן המערות שבהים
שלמעלה מהם ונהרגם צחלים ואצני בליסטראות, והיו אותן
הנקעים צהר של צד מואב, וזה של צד אמוריים היו כנגד אותן
נקעים כמין קרנות וקצים בולטין לתוך, כיון שצאו ישראל לעבור
נודעו ההר של ארץ ישראל כשפחה היוצאת להקביל פני גזרתה,
ונתקרב לזד הר של מואב, ונכנסו אותן הקצים לתוך אותן נקעים
והרגום. וזה אשר נטה לשבת ער, שההר נטה ממקומו ונתקרב
לזד גבול מואב ונדבק בו וזהו ונשען לגבול מואב (תנחומא כ):

(שמות טו יח), כן יאמר מן 'הצ' והצ, והיו יסוד הוא, כלומר
את אשר יהצ להם והקפה נסים צים סוף: ואת הנחלים ארנון.
כשם שמספרים בנסים ים סוף כך יש לספר בנסים נחלי ארנון, שאף
כאן נעשו נסים גדולים. ומה הם הנסים: (טו) ואשר הנחלים.
תרגום של שפך אשד, שפך הנחלים שנשפך שם דם של אמוריים,
שהיו נחבאים שם, לפי שהיו ההרים גבוהים והנחל עמוק וקצר,
וההרים סמוכים זה לזה, אדם עומד על ההר מזה ומדבר עם
חבירו צהר מזה, והדרך עובר בתוך הנחל, אמרו אמוריים כשיכנסו

אוצר מפרשי התורה

אמרו אמוריים, כשיכנסו ישראל לתוך הנחל לעבור, נצא
מן המערות שבהרים למעלה מהם ונהרגם בחיצים ואבני
בליסטראות⁴⁹². והיו אותם הנקעים בהר של צד מואב,
ובהר של צד האמוריים היו כנגד אותם נקעים כמין קרנות
ושדיים בולטים לתוך. וכאשר באו ישראל לעבור, נודעו
ההר של ארץ ישראל כשפחה היוצאת להקביל פני
גבירתה⁴⁹³, והתקרב לצד ההר של מואב, ונכנסו אותם
השדיים לתוך אותם הנקעים שבהר ממול, והרגו את
האמוריים שהתחבאו שם. וזהו פירוש הכתוב: "אשר נטה
לשבת ער" - שההר נטה ממקומו להתקרב לצד גבול מואב
ו"נשען לגבול מואב", כלומר נדבק בו⁴⁹⁴. "ומשם באר" -
משם בא האשד אל הבאר⁴⁹⁵. כיצד, אמר הקב"ה, מי
מודיע לבני את הנסים הללו⁴⁹⁶. מה עשה הקב"ה, לאחר
שעברו ישראל חזרו ההרים למקומם, והבאר ירדה לתוך
הנחל והעלתה משם את דם ההרגים וזרועות ואיברים,
והוליכה אותם סביב המחנה, וישראל ראו ואמרו
שירדה⁴⁹⁷.

והנצחונות שהוא מנחיל לעמים, שהוא מוציא מזה ונותן
לזה⁴⁹⁴.

(יד-טז) על בן יאמר בספר מלחמת ה' את וְהָיָה בְּסוּפָהּ
וְאֶת הַנַּחֲלִים אֲרֶנּוֹן. וְאֲשֶׁר הַנַּחֲלִים אֲשֶׁר נָטָה לְשֶׁבֶת עַר
וְנִשְׁעַן לַגְּבוּל מוֹאָב. וּמִשָּׁם בָּאָרָה הָרְאשׁוֹנִים בִּיאָרו
בְּאֻפְנִים שׁוֹנִים אֵת מֵה שִׁיאָמָר בְּסֵפֶר מִלְחָמוֹת ה' ⁴⁹⁵. וְשִׁ
שִׁבְיָאָרו שֶׁהַכּוֹנֵה לְנִסִּים שֶׁנַּעֲשׂוּ לְיִשְׂרָאֵל. רש"י פירש⁴⁹⁶,
שכשיספרו נסים שנעשו לאבותינו יספרו את הנסים
האמורים כאן, ויהי' כמו 'יהב'⁴⁹⁷, מלשון נתינה⁴⁹⁸,
כלומר את אשר יהי' לאבותינו הרבה נסים 'בסופה' -
ביום סוף⁴⁹⁹, וכשם שמספרים בנסים ים סוף כך 'ואת
הנחלים ארנון', כלומר יש לספר בנסים נחל ארנון, שאף
כאן נעשו נסים⁵⁰⁰. ומה הם הנסים, 'ואשר הנחלים',
כלומר, שפך הנחלים⁵⁰¹, שנשפך שם דם של אמוריים
שהיו נחבאים שם, לפי שהיו ההרים גבוהים והנחל עמוק
וצר וההרים סמוכים זה לזה, אדם עומד על ההר מצד זה
ומדבר עם חבירו בהר מצד זה, והדרך עוברת בתוך הנחל.

דברית, "ואשר הנחלים" - ומשפך הנחלים הנוטים אל יישובי ער
וסמוכים אל גבול מואב. וכע"ז כתב רשב"ם, שהכוונה לנסי ים סוף
ולנסים שנעשו בנחל ארנון ובבאר. ועי' אילת השחר שהקשה, שאת
נסי יציאת מצרים מזכירים בכל יום, ואילו את נסי נחל ארנון אין חובה
להזכיר כלל. ⁵⁰¹. והביא רש"י, שתרגום של 'שפך' - אשד. וכן תרגם
אונקלוס ויקרא ד, יב, "שפך הדשן" - "אתר בית מישד קטמא". וכן
תרגם אונקלוס כאן 'ואשר' - 'ושפוך'. ⁵⁰². ובתנחומא ובמ"ר שם
אמרו, שהתכנסו כל האומות לשם, אוכלוסים שאין להם סוף, מקצתם
ישבו בתוך הנחל ומקצתם נכנסו למערות שבהר והמתינו לישראל
שיבואו. ⁵⁰³. ובמדרש אגדה אמרו, משל למד הדבר דומה, לשפחה
שראתה בן גבירתה בסכנה והלכה להצילו. ⁵⁰⁴. ותרגום ירושלמי
ויב"ע פירשו, "אשר נטה לשבת ער" - שהעיר 'ער' שלא היתה שותפה
בעצת אלו שהתחבאו במערות ההרים, נשארה להם, "ונשען לגבול
מואב" - היא סמוכה לגבול מואב. ⁵⁰⁵. וכתב ר"ח פלטיאל, שאין
לומר ש"משם באר" הוא תיאור מסע בני ישראל ו'באר' היא קדש
[כדברי רשב"ם לעיל ציון 463], שאם כן נמצא שחזרו לאחוריהם. אמנם
ראה רמב"ן להלן ציון 581 שפירש שהוא תיאור המסע. ⁵⁰⁶. בכמה
מדרסות רש"י נוסף כאן: המשל אומר, נתת פת לתינוק הודיע לאמו.
ומקורו בשבת י, ב, שהנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו. ⁵⁰⁷. וכתב
רש"י להלן פסוק יז [ובדפוס וכמה כת"י אינו], ע"פ תנחומא כ; במ"ר
יט, כה: ומניין שהבאר הודיעה להם, שנאמר 'ומשם באר', וכי משם

⁴⁹⁴. אור החיים. וראה להלן ציון 563 ביאורו במה שכתוב בספר זה.
⁴⁹⁵. ע"פ ביאוריהם המובאים לעיל מה הוא 'ספר מלחמות ה''.
ומלבד זה דרשו בקידושין ל, ב: אפילו האב ובנו הרב ותלמידו
שעוסקים בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים
משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר "את והב בסופה", אל
תקרי בסופה אלא בסופה. ⁴⁹⁶. ע"פ תנחומא יג; במ"ר יט, כה.
ולשיטתו ש'ספר מלחמות ה' אין הכוונה לספר אלא לסיפור שיספרו
את נפלאות ה'. ⁴⁹⁷. והוא אינה וא"ו החיבור אלא חלק מהפועל.
והביא רש"י, שגם 'יעד' אומרים 'ועד'. וכ"כ רשב"ם, ש'יהב' הוא כמו
'יהב', והביא מספר דוגמאות להחלפת יו"ד בוא"ו. והוסיף, שהוא
מלשון (תהלים נה, כג) "השלך על ה' יהבך". ⁴⁹⁸. שנתנה בארמית
היא 'יהב'. וכ"כ בעל הטורים, ובלקח טוב פירש 'את והב' - אתא ויהב,
כלומר בא ונתן אותות ומופתים. ⁴⁹⁹. וכן תרגמו אונקלוס, תרגום
ירושלמי, 'בסופה' - על ים סוף. ראה צ"ח ברכות נד, א, שכתב
שאונקלוס לא תרגם 'את והב' כשמות שני מצורעים שהלכו בסוף
המחנה, כדברי הגמרא שם [ראה להלן ציון 508], מפני שסבר כרבי
אליעזר רבו שמצורעים היו רשאים להיות בתוך המחנה בשעת
המסעות. ⁵⁰⁰. וכן תרגם אונקלוס, וגבורות על נחלי ארנון. ורס"ג
תרגם, על כן ייאמר בספר נצחונות ה' את המקומות שנעשו בהם
אותות לעם ישראל, "את והב בסופה ואת הנחלים ארנון", כלומר, מן
המים השופעים - ים סוף, ובנחלים - ארנון [ע"פ ביאור ר"י בן בלעם

• אוצר מפרשי התורה •

נאמר באותו ספר ענין שפך אותם הנחלים, שהגיע עד העיר הנקראת 'ער' 517 שהיו ישראל כנגדה, ומכל מקום לא התפשט אל המקום אשר עמדו שם ישראל אלא נשען ונדחק אל גבול מואב. ואותו משפך של נחלים היה נוטה משם אל מקום הבאר 518.

ויש שביארו שהכוונה למלחמת סיחון ומואב. הראב"ע כתב, שאלו שמות מקומות שאינם בלשון הקודש 519, ובמקומות אלו היו מלחמות בימים הקדמונים, ומלחמות אלו היו כתובות בספר מלחמות ה' 520. והרמב"ן כתב, שגבורת סיחון במואב היתה מופלאה בעיני כותבי הספרים של המלחמות הגדולות 521, וכתבוה ב'ספר מלחמות ה'', ואמרו בה את המליצות "את והב בסופה" וגו', ונשאו בה משל "בואו חשבון" וגו' 522, וביאר, ש'והב' הוא שם עיר אחת מן הערים שהיו למואב, ו'סופה' מלשון "בסופה ובסערה" 523, דהיינו רוח חזקה 524, וכאשר לכד סיחון את ערי מואב, כתבו המושלים בספר שנקרא 'מלחמות ה' שסיחון כבש את העיר 'והב' כמו ברוח סערה, וכן השמידו בסופה הנחלים אשר בארנון, "ואשד הנחלים" הוא מדרון הנחל שהנחלים ניגרים ונמשכים מן אשדות הפסגה 525. או שאולי כתבו המושלים בספר 526, שנלחם ה' את והב בסופה, וגם את הנחלים אשר לארנון ושפך הנחלים אשר נוטה למושב ער, ונשען האשד לגבול מואב, את הכל השמיד ה' בסופה ובסערה, כי בא עליהם סיחון פתאום, פרסות סוסי צר נחשבו וגלגליו כסופה 527, וכן אמרו כי "אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחון" וגו' 528. והביא הכתוב ראייה מספר המלחמות שארנון הוא גבול מואב ואסור לישראל לכובשו 529, אבל הנחלים וכל האשדות עד ארנון מותרים להם, כי סיחון לקח ממלך מואב את כל ארצו עד ארנון, ולא את ארנון עצמה שנשארה למואב 530. ובדרך זו כתב אברבנאל, שהביא הכתוב ראייה מספר מלחמות ה', שארנון שאליו באו ישראל לא היה במואב, שבספר זה נאמר על מלחמת האמורי ולקחתו את ארץ מואב, "את והב בסופה ואת הנחלים ארנון, ואשד הנחלים אשר נוטה לשבת ער ונשען לגבול מואב", כלומר, שהאמורי

ובגמרא אמרו 508, ש'את' ו'והב' הם שמות של שני אנשים מצורעים 509 שהיו מהלכים 'בסופה', כלומר בסוף מחנה ישראל 510, וכשבאו ישראל לעבור את הגיא בנחל ארנון, באו האמוריים 511 ועשו מערות בצדי ההרים והתחבאו בהם כדי להרוג את ישראל כשיעברו בנחל. ולא ידעו האמוריים שארון הברית הולך לפני ישראל ומנמיך את ההרים לפניהם. כאשר הגיע הארון לנחל ארנון, נדבקו ההרים יחד והושטחו, ומילאו את העמק, והרגו את האמוריים שהתחבאו במערות וירד דמם לנחלי ארנון, וישראל עברו על ההרים ולא ידעו מהנס שהתרחש להם. לאחר שעברו ישראל חזרו ההרים למקומם, וכשבאו 'את' ו'והב' המצורעים שהלכו אחר מחנה ישראל, ראו את הדם יוצא מבין ההרים, ובאו וסיפרו לישראל את הנס שנעשה להם, ואמרו ישראל שירה, וזהו פירוש "ואשד הנחלים" - שפך דם האמוריים שנשפך אל הנחלים, "אשר נוטה לשבת ער ונשען לגבול מואב" - כאשר נוטה ההר והתפשט לכיוון העיר 'ער', ונדבק בהר אשר לגבול מואב 512.

ואמרו במשנה 513, שהרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל, אומר ברוך שעשה ניסים לאבותינו במקום הזה. ובברייתא מבואר 514, שאחד המקומות שיש לברך כשרואה אותם, הם מעברות נחלי ארנון, מחמת הנס שנעשה שם שנהרגו האמוריים שהתחבאו בנקרות ההר כדי להרוג את ישראל.

ורבינו בחיי פירש 515, שמי שמחשב את מלחמות ה' והנסים הגדולים העצומים שנעשו לישראל, ראוי שיחשוב בכללם "את והב בסופה", שהשמיד הקב"ה את העיר ששמה 'והב' בסופה ובסערה 516, וגם את הנחלים אשר לארנון.

והספורנו ביאר, שיסופר לדורות הבאים עם שאר המלחמות שעשה ה', על מה שאירע לישראל, שבאותו חלק מארנון עברו ישראל בשלום, וסיחון לא התקומם אז, אלא "את והב בסופה" דהיינו שנתן להם בסופה, ויסופר גם על הנחלים, שהעמיד ה' אז רוח סערה ושפך נחלים רבים שמנעו את סיחון מלבוא ולהתקומם כנגד ישראל. וכן

היתה, והלא מתחילת ארבעים שנה היתה עמהם, אלא שירדה לפרסם את הנסים. השירה הזאת נאמרה בסוף ארבעים והבאר ניתנה להם מתחילת ארבעים, ומה ראה להיכתב כאן, אלא הענין הזה נדרש למעלה הימנו. וראה עוד דב"ר (ליברמן) פרשת דברים אות כג, תנחומא ישן מז. ובמאור האפלה כתב, שנחלי ארנון הם נהרות השוטפים בחזקה ועוברים בהם בסירות, ונעשה לישראל נס ונבקעו כדרך שנבקע ים סוף. 508. ברכות נד, א.ב. 509. כך מבואר ברבינו חננאל ברכות שם ובאור החיים כאן, ששם המצורע השני היה 'והב', אולם בצ"ח ברכות שם פירש ששמו היה 'הב', והוא 'ו' היא וא' החיבור. 510. ויב"ע תרגם 'בסופה' - שהמצורעים היו בסערה של צרעת וגם היו בסוף המחנה. וראה להלן ציון 523 שרמב"ן פירש 'בסופה' מלשון סופה וסערה. 511. ויב"ע כתב, שהמתחבאים במערות שבהרים היו אדום ומואב. ועי' טעמא דקרא שפירש מה היתה מויתמתם של המואבים בזה. 512. וכן תרגם יב"ע. 513. ברכות ט, א. 514. בגמרא ברכות נד, א. 515. להלן פסוק יז. 516. ראה רמב"ן להלן ציון 523 שפירש כן את 'סופה', שהוא מלשון 'סופה וסערה'. 517. שהיא עיר במואב, כמו שנאמר (דברים ב, כט) "והמואבים היושבים בער". עוד על העיר 'ער', ראה להלן ציון

• אוצר מפרשי התורה •

ברשות עצמם, מפני שהוא היה מפסיק בין מואב שלא כבשו ובין סיחון שכבשו. וכן שתו ממי 'אשד הנחלים' שהיה בארץ סיחון, אלא שהוא נטה בהילוכו ל'ער' שהוא גבול מואב, ובני ער היו שותים ממנו ולכן נקראה העיר ער היושבת על האשד, וכן נעשה האשד גבול מואב, אבל עיקר הילוכו היה בארץ סיחון מצפון לדרום. נמצא שאשד הנחלים עיקרו היה לצרכי ישראל ורק קצו נשען לגבול מואב, ואילו נחל ארנון להיפך, שהלך בצפון מואב והיה שייך להם, אלא שישאל שישבו בצד השני שתו ממנו. ומשם הלכו 'בארה'⁵⁴⁴.

והרוקח פירש, שהכתוב בא לבאר מאחר שמואב ישב במקומות המזכירים להלן, איך לקחום ישראל, הרי נצטוו⁵⁴⁵ "אל תצר את מואב". "על כן" - כנגד דורות אחרונים שלא יערערו לומר שישאל לקח את הארץ ממואב בעלותו ממצרים⁵⁴⁶, ייאמר להשיב דבר בספר מלחמות ה', הוא ספר משנה תורה, כלומר ספר דברים⁵⁴⁷, ובו נאמר "את והב בסופה", כלומר, שניתן לנו במהירות⁵⁴⁸, שלקחנו במהרה הון רב, ככתוב שם⁵⁴⁹ "רק הבהמה בזונו לנו ושלל הערים אשר לכדנו, מערוער אשר על שפת נחל ארנון והעיר אשר בנחל" וגו'. "ואשד הנחלים" זהו "אשדות הפסגה"⁵⁵⁰ ששם לקחנו שלל רב⁵⁵¹. וממשיך הכתוב ומתאר שמקומות אלו לא היו גבול מואב, מפני שכל הנחלים היו בחלק סיחון שסמך לגבול מואב, וסיחון נטה ובנה עיר לבוא ל'ער' ולא הצליח⁵⁵², ונשען סיחון לבוא לגבול מואב שלא היה תחת ידו⁵⁵³. ובדרך זו יש שכתב, שהכתוב בא לפרט את המקומות שהיו גבול מואב וניתנו לישראל, ולא היו בכלל האיסור "אל תצר את מואב", ומקומות אלו הם: והב, שנקראת גם 'מתנה'⁵⁵⁴, הנחלים של ארנון, שהיה ספק למי שייך הנחל והעיר שהיתה על הנחל ניתנה לישראל, וגם 'אשד הנחלים'. וביאר הכתוב, שעל אשד הנחלים היתה למואב טענה מפני שער שהיתה עיר מואבים ישבה על האשד הזה ומשם שאבו מים, וגם שאשד הנחלים היה נשען לגבול מואב, אך אף על פי כן נכתב בספר מלחמות ה' שה' נתן לישראל את אשד הנחלים, וכמו כן נתן להם את המקום שנקרא 'בארה', והוא 'עלמון דבלתימה'⁵⁵⁵.

ובלקח טוב פירש⁵⁵⁶, שהכתוב מתאר את מה שסיפרו ישראל במדבר על המלחמות שהם עתידים להילחם.

ירש מארץ מואב עד מקום ששמו 'והב בסופה', ועד הנחלים ארנון, ואשד הנחלים, הוא מקום שנשפכים אליו מימי נחלים, ושם נטה לשבת ער שהיה ממואב, כי ער ומואב אחד הם.

והבכור שור ביאר, שכתבו בספר מלחמות ה' את הנצחון של סיחון על מלך מואב, וכך כתבו שם 'אתוהב' במילה אחת⁵⁵¹, כמו 'אתיהב', מלשון נתינה, כלומר, ניתן מלך מואב בסופה ובסערה, שהיה מנוצח, ועם הנחלים היה הנצחון, שלקח סיחון את כל ארץ מואב עד נחל ארנון. ושפך הנחלים שהיה נוטה⁵⁵² בתוך ארצם ושיבתם של בני ער דהיינו מואב⁵⁵³, שהיו יושבים בתחילה משני צדי שפך הנחלים, עתה נשען הנחל וסמוך לגבול מואב, שאין גבולם עובר את הנחל. "ומשם בארה" - מאותם הנחלים ומנביעתם היתה הבאר נובעת, שיצאה מן הסלע⁵⁵⁴.

ובעקידת יצחק כתב⁵⁵⁵, שכוונת הכתוב בפסוקים אלו להפליג בגודלת נחל ארנון, עד שלגודלו ייאמר בספר מלחמות ה' שנעשה על ידי כותבי המלחמות העצומות המיוחסות אל האלהים אשר לו המלחמה, כשהזכירו את מלחמת 'והב בסופה' יזכירו כי הגדול שבנחלים ארנון, שהוא היה לגבול ולחומה מפסיקה בין מואב ובין האמורי, שהם שני אויבים גדולים מאז, עד שאומרים עליו שהוא 'אשד הנחלים' כולם וחיבורם, אשר גדותיו רחבות לשבת ער ונשען לגבול מואב, ומשם היה נראה להם ששפכו המים אל הבאר⁵⁵⁶.

ויש שביארו שהכוונה למקומות שישראל כבשו. באדרת אליהו⁵⁵⁷ כתב, ש'והב' הוא מקום בסוף מדבר מואב⁵⁵⁸, והוא הנקרא גם 'נחל זרד' ו'דיבון גד'⁵⁵⁹, ונקרא 'והב' מלשון נתינה, ששם התחילה ארץ ישראל להינתן להם. ואחר כך הלכו אל 'הנחלים ארנון', שהוא המקום שנקרא 'עלמון דבלתימה'⁵⁶⁰. ומשם הלכו אל 'אשד הנחלים' שהוא מקום גבוה שנשפכים ממנו נחלים, והוא נוטה לער⁵⁶¹ וכן לגבול מואב, ומקום זה נקרא גם 'הרי העברים'⁵⁶². ומשם נסעו ל'בארה', שהוא הנקרא 'ערבות מואב'⁵⁶³. וכעין זה יש שפירש, שנכתב בספר מלחמות ה' את המלחמה שנלחמו ישראל עם סיחון בכיבוש הארץ, והעיר הראשונה שנכנסו לתוכה בסופה, כלומר ברעש מלחמה, נקראה 'והב'. ובהליכתם צפונה עד עבר הירדן פגשו בנחל ארנון, והוא היה הנחל הראשון ששתו ממנו

538. ועל זה נאמר 'בסופה', דהיינו בסוף המדבר. 539. ראה לעיל הערה 425. 540. להלן לג. מו. 541. אבל לא לער עצמה שהיתה בתוך מואב, אלא 'לשבת ער'. 542. להלן שם, מו. 543. ראה נספח בסוף הספר. 544. העמק דבר. 545. דברים ב, ט. 546. כמו שטען מלך בני עמון למלאכי יפתח, שופטים יא, יג. 547. ראה לעיל ציון 489 ואילך. 548. 'והב' כמו 'יהב' מלשון נתינה [כרש"י], ו'סופה' מלשון מהירות [כרמב"ן], ראה לעיל ציון 523, כמו (משלי י, כה) "כעבור סופה". 549. דברים ב, לה-לו. 550. המוזכר שם ג, יז. 551. וכ"כ בעל הטורים בקצרה. וכע"ז בר"י החסיד. 552. ובאופן נוסף ביאר "אשר נטה לשבת ער", שהיה זה נחל שהיטוהו והסיבהו ללכת לכיון ער ומושבה. 553. וכע"ז במדרש החפץ. 554. להלן פסוק יח. 555. מלבי"ם. ראה נספח בסוף הספר. 556. בפירושו השלישי.

531. וכתב במנחת שי, שבמקצת ספרים מדויקים כתוב 'אתוהב' במילה אחת, והביא בשם העתק הללי שבספר ירושלמי היא מילה אחת. וכן הביא בספר השרשים לרד"ק שרש והב, שבספרים מדויקים 'אתוהב' במילה אחת והתייז נקודה בשו"א 'אֶתְוֹהֵב'. אך הביא במנחת שי, שבכל ספרי ספרד ואשכנז, וכן בספר הרמ"ה, כתוב 'את והב' בשתי מילים. והוכיח כן ממדרש חז"ל על שני המצורעים [ראה לעיל ציון 508], וכן מהזהר, והוכיח גם מהמסורה, עיי"ש. 532. דהיינו מתפשט ומתרחב. ראה בכור שור להלן כד, ו. 533. ראה לעיל הערה 517. 534. וכ"כ דעת זקנים, הדר זקנים, חזקוני בפירושו השני להלן פסוק יז, ספר הגין. 535. שער פ. 536. וראה להלן ציון 601 שכתב, שהכתוב אומר שהבאר ההיא שחשבו עליה שבאה משפע המים של נחל ארנון, היא הבאר שה' אמר למשה להוציא ממנה מים. 537. להלן כב, לו מהדורא תנינא. ובקצרה כאן (הוספה מכת"י).

בְּאֶרְהָהּ הוּא הַבְּאֵר אֲשֶׁר אָמַר יְהוָה לְמֹשֶׁה אֲסֹף לְהוֹן בִּירָא הִיא בִּירָא דִּי אָמַר יְיָ לְמֹשֶׁה

רש"י

(טז) **ומשם בארה**. משם נא האשד אל הנאר. כלל, אמר הקדוש צריך הוא מי מודיע לנבי הנסים הללו, המשל אומר נתת פת לתינוק הודיע לאמו, לאחר שעצרו חזרו ההרים למקומם, והנאר ירדה למוך הנחל והעלתה משם דם ההרגים וחזרועות ואיצרים, ומוליכתן סביב המחנה וישראל ראו ואמרו שירה (תנחומא כ):

אוצר מפרשי התורה

שהיה נחל גדול שהתקבל מנחלים שהיו נשפכים יחד למקום אחד, ונהר זה היה נוטה בתנועתו למקומות שנקראו 'שבת' ו'ער', וכיון שמקומות אלו היו בגבול מואב הוצרכו ישראל ללכת סביבם כדי שלא להיכנס לגבול מואב. ובדומה לזה פירש החזקוני, לשיטתו שהיה לישראל ספר שהיו כותבים בו את שמות הגבולים שהלכו, שנאסרו להתגרות בהם⁵⁶⁹, ש'והב' הוא שם מקום בסוף גבולה של ארץ מואב⁵⁷⁰, שהלכו בו ישראל, וכן הנחלים של ארנון, וגם אשד הנחלים אסור להילחם בו מפני שהוא נוטה לישיבת מקום עיר ששמה 'ער', ומגיע לגבול מואב, שלשם הגיעו ישראל⁵⁷¹. "ומשם בארה" - מגבול מואב פושטת אוהרת האיסור שהלכה עד 'בארה', שהיא קדש של אדום, ששם נתן להם ה' את הבאר. ונכתבו מקומות אלו ביספר מלחמות ה'" שבו נכתבו שמות הגבולים שהלכו⁵⁷².

ור"ח פלטיאל ביאר, לשיטתו שבא הכתוב לומר שמצרים ואדום ומואב וכנען היו סמוכים זה לזה⁵⁷³, שבים סוף יש עיר ששמה 'והב', והנחלים של והב הולכים לארנון, ו'אשד הנחלים' היא בקעת הנחלים, ואותה בקעה נוטה לשבת ער ונשען לגבול מואב, ומשם בארה, הוא המקום שנסתלק משם הבאר.

יש מהאחרונים שביאר את הכתוב "ואשד הנחלים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב, ומשם בארה", ש'אשד הנחלים' הוא נחל ארנון שנוצר על ידי השתפכות הנחלים, והואיל וארנון הוא הגבול שבין מואב ובין האמורי, מתואר בספר מלחמות ה' אפיק הנחל, שאחרי שנוצר הנחל מסלולו מתעקל, והעיר 'ער' שוכנת בתחום המוקף על ידי עיקול זה, נמצא שמסלולו של הנחל נוטה "לשבת ער", כדי שער תוכל לשבת שם. ומשם והלאה נשען הנחל לגבול מואב, כלומר זורם לאורך הגבול, ומשם זורם נחל ארנון אל הבאר⁵⁷⁴.

(טז) **ומשם בארה נחלקו הראשונים בביאור הכתוב.**

רש"י פירש⁵⁷⁵, שהכתוב מתאר את הנס, שהבאר ירדה לתוך הנחל והעלתה משם את האמוריים ההרגים, והוליכה אותם סביב המחנה, וישראל ראו ואמרו שירה. דהיינו שהכתוב מדבר על הבאר עצמה.

שאחרי שעברו ישראל את נחלי ארנון והניחו אחריהם את ארץ אדום עמוק ומואב, היו חומדים את ארץ האמורי, והיו מספרים זה לזה את המלחמות ואומרים, הלאי שהיתה הרוח נושאת אותנו מעבר לנחלי ארנון ושאר הנחלים הנשפכים אל הנחל הגדול אשר נטה לפני ישיבתה של ער וסמוך לגבול מואב.

והראב"ע ביאר, שבספר מלחמות ה' נכתבו המלחמות שהיו בימים הקדמונים "את והב בסופה ואת הנחלים ארנון"⁵⁵⁷. ואחר כך חזר הכתוב לפרט את מסעי בני ישראל, ואמר שאחרי שחנו מעבר ארנון⁵⁵⁸, עברו ישראל על העיר 'ער'⁵⁵⁹, והיו ליד גבול מואב, כמו שאמר בלק על עם ישראל⁵⁶⁰ "והוא יושב ממולי", ומשם באו אל המקום הנקרא 'באר'⁵⁶¹.

יש שביאר, שהכוונה למקומות שינחלו ישראל בעתיד, שבספר אשר לפני ה' שבו כתובות המלחמות והנצחונות שהוא מנחיל לעמים, שהוא מוציא מזה ונותן לזה, ויאמר, שה' ינחיל לישראל את ארצות האומות שהבטיח לאבות, ושם נאמר שארנון שהיא גבול מואב תינתן לישראל לעתיד לבוא, שהרי היא אחת משלוש הארצות שהובטחו לאברהם, הקיני הקניזי והקדמוני⁵⁶², שעם ישראל עתיד לנחול לעתיד לבוא, וכן שאר המקומות הכתובים כאן, הנחלים ארנון ואשד הנחלים, כל אלו גבולות מואב שכתובים בספר, שעתיד ה' להנחילם לישראל⁵⁶³.

אך יש שביארו שהכוונה למקומות שישראל לא כבשו.

ר"י אבן ג'נאח פירש⁵⁶⁴, שבספר מלחמות ה' נכתבו המקומות שבני ישראל לא באו אליהם מפני שהזכירו⁵⁶⁵ "אל תצר את מואב ואל תתגר במלחמה", ו'והב', 'סופה', 'ארנון' ו'אשד הנחלים' הם שמות מקומות שלא נלחמו בהם מפני שהיו בגבול מואב⁵⁶⁶. וכעין זה כתב הרלב"ג, שאחרי שנאמר⁵⁶⁷ ש"ארנון בגבול מואב בין מואב ובין האמורי", הביא הכתוב ראיה מספר מלחמות ה' שנכתבו שם מקומות שהיו בגבול מואב, והם המקומות הבאים: העיר 'את-והב' שהיתה 'בסופה', כלומר בסוף הגדל סמוך לנהרות⁵⁶⁸, 'ארנון' שהיה 'את הנחלים', וכן 'אשד הנחלים'

566. וכ"כ במדרש הגדול. 567. לעיל פסוק יג. 568. וכע"ז כתב באדרת אליהו (הוספה מכת"י), שהעיר 'והב' היתה במקום 'סופה', כלומר שגדלים שם קנים. 569. ראה לעיל ציון 476. 570. ו'בסופה' משמעו כמו 'בסופה', כלומר בסוף ארץ מואב. וראה חזקוני שהביא מספר דוגמאות שהניקוד מתחלף מחול"ם לשור"ק. 571. כמו שאמר בלק להלן כב, ה' "והוא יושב ממולי". 572. ראה לעיל ציון 477 ביאור חזקוני מהו ספר מלחמות ה'. 573. ראה לעיל ציון 484. 574. רש"י דירש. 575. ראה לעיל אחרי ציון 504.

557. ראה דבריו לעיל ציון 519. 558. כאמור לעיל פסוק יג. 559. ראה לעיל הערה 525 שבפרשן ביאר בדעת אונקלוס כראב"ע, ש"אשר נטה" נסוב על ישראל. 560. להלן כב, ה. 561. וכתוב 'בארה' במקום 'אל באר', שהה"א בסוף מילה במקום 'אל' לפני המילה, כמו (בראשית יב, י) 'מצרימה' שפירושה אל מצרים. וראה להלן ציון 576 דברי ראב"ע אודות באר זו. 562. בראשית טו, יט, וראה אוצר מפרשי התורה שם. 563. אור החיים. וראה עוד צרור המור. 564. ספר השרשים שרש והב. 565. דברים ב, ט.

אֶת־הָעָם וְאֶתְנָה לָהֶם מַיִם: ס יז אֲזַי יִשִּׁיר יִשְׂרָאֵל כְּנֹשׁ יֵת עָמָא וְאֶתְנָן לְהוֹן מַיָּא: יז בְּכֵן שִׁבַּח

אוצר מפרשי התורה

הכוונה שנסעו עתה ל'בארה', שהרי עברו כבר את ארץ אדום, אלא שגבול האיסור של בני ישראל לכבוש היה מגבול מואב עד 'בארה' היא קדש שבארץ אדום.

הוא הַבָּאֵר אֲשֶׁר אָמַר ה' לְמֹשֶׁה אֲסֹף אֶת הָעָם וְאֶתְנָה לָהֶם מַיִם אמרו במדרש⁵⁹⁴, שבאר זו היא הבאר שהלכה עם ישראל מתחילת ארבעים שנה, אלא שעתה נעשה על ידה נס. ובגמרא אמרו⁵⁹⁵, שהבאר ניתנה לישראל בזכות מרים, וכשמתה מרים נסתלקה הבאר⁵⁹⁶, וחזרה שוב בזכות משה. וכתב אברבנאל, שלדעת חז"ל על חזרת באר זו מדבר הכתוב כאן⁵⁹⁷. וכתב הרמב"ן⁵⁹⁸, שבתחילה היתה בארה של מרים כמו נהרות שוטפים שהיו ישראל שותים מהם בבתייהם לרצונם, ועתה שחזרה הבאר לא חזרה כמו שהיתה מפני העונש על חטא מי מריבה, אלא היתה כמו באר חפורה מלאה מים חיים⁵⁹⁹.

ובעקידת יצחק ביאר⁶⁰⁰, שבני ישראל חשבו שהבאר הגיעה משפע המים של נחל ארנון⁶⁰¹, ואמרה התורה שבאר זו שחשבו עליה כך, "היא הבאר אשר אמר ה' למשה אסוף את העם ואתנה להם מים", דהיינו הסלע שה' אמר למשה להוציא ממנו מים⁶⁰².

אולם הראב"ע כתב, שבאר זו איננה הבאר שנקראת 'באר מרים'⁶⁰³, אלא היה זה מקום שצויה משה וחפרוה שרי ישראל במשענותם⁶⁰⁴, ונעשה פלא ומיד נבקעו מים⁶⁰⁵. ובדומה לזה כתב אברבנאל, שמלבד הסלע שהיה בקדש ויצאו ממנו מים, נתן הקב"ה מים לישראל בכל מקום בדרך פלא, והיה זה כאשר ישראל היו מתרעמים ומבקשים מים ואז היה הקב"ה נותן להם, אבל במקום זה הקב"ה מעצמו, בלי שישראל יבקשו ממנו, אמר למשה "אסוף את העם ואתנה להם מים", ולכן נקרא המקום 'בארה' על שם הבאר⁶⁰⁶.

(יז) אֲזַי יִשִּׁיר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת אמרו במדרש⁶⁰⁷, שיש 'אז' לשעבר ויש 'אז' לעתיד לבוא,

ויש מהראשונים שפירשו שהכתוב מתאר נסיעה של ישראל למקום חדש. הראב"ע פירש, לשיטתו שהכתוב מתאר את המקומות שישראל הלכו בהם⁵⁷⁶, שאחרי שהיו ליד גבול מואב באו למקום ששמו 'באר'⁵⁷⁷, וכתב עוד⁵⁷⁸, שהוא המקום הנקרא בספר דברים⁵⁷⁹ 'יטבתה' שהיא "ארץ נחלי מים"⁵⁸⁰. והרמב"ן פירש, שהכתוב חוזר לתאר את מסעי בני ישראל⁵⁸¹, שלעיל⁵⁸² נאמר שבני ישראל חנו "מעבר ארנון אשר במדבר היוצא מגבול האמורי, כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי", ועתה ממשיך הכתוב שממש נסעו והקיפו אל 'בארה', כי לא נכנסו בארנון⁵⁸³ וממנו והלאה, כי הוא גבול מואב הנשאר. והוסיף הרמב"ן, שמקום זה נקרא כאן 'בארה' על שם הנס⁵⁸⁴, ובפרשת מסעי אינו נקרא כך. וכעין זה כתב הרלב"ג, שמעבר ארנון נסעו וחנו אל מקום הבאר⁵⁸⁵, והוא במדבר, כמו שנאמר להלן⁵⁸⁶ "ממדבר מתנה", והוא המקום שצויה ה' שיחפרו בו באר ויתן להם מים, ויתכן שלכן נקרא המקום 'באר'⁵⁸⁷. וכן פירש הרוקח, שהכתוב ממשיך לתאר את מסעי בני ישראל, והוסיף, שלא נאמר כאן "משם נסעו", מפני שרק לאחר שנלחמו עם סיחון ועוג וניצחו אותם, הלכו לבאר. ובאדרת אליהו כתב⁵⁸⁸, שמקום זה נקרא על שם הבאר, כי כל ארבעים שנה התגלגל עמהם והיה כמין סלע ועכשיו נעשה כמו באר, עד שנגזו אחר מיתת משה רבינו, והוא הבאר הנזכר בקדש ונקרא שם 'מי מריבה'⁵⁸⁹. ובאופן אחר כתב⁵⁹⁰, שהמקום נקרא 'בארה' על שם הבאר, מפני ששם נשארה באר מרים, שלא עברה עם ישראל את הירדן⁵⁹¹.

ויש מהראשונים שפירשו, שהכתוב מתאר את מקור נביעת המים של הבאר במי מריבת קדש במדבר צין, "ומשם בארה" - מאותם הנחלים ומנביעתם היתה הבאר נובעת, שיצאה מן הסלע⁵⁹².

והחזקוני כתב⁵⁹³, ש'בארה' הוא שם מקום, והוא קדש שבארץ אדום, ששם נתן להם ה' את הבאר, אך אין

השני. וראה לעיל הערה 534. ואונקלוס ויב"ע תרגמו, "ומשם בארה" - ששם ניתנה להם הבאר. וראה מעט צרי שהסתפק אם דעתם כדעת הבכור שור שהכתוב מתאר את מקור נביעת המים בקדש, או כדעת הגר"א לעיל ציון 588 שהמקום נקרא על שם הבאר מפני ששם נעשה להם כבאר. 593. בפירושו הראשון. 594. נתחומא כ; במ"ר יט, כה. וראה רש"י לעיל הערה 507. 595. תענית ט, א. 596. שנאמר לעיל כ, א-ב "ותמת שם מרים" ולאחר מכן "ולא היה מים לעדה". 597. וראה מה שביאר בזה העמק דבר. 598. שמות יז, ה. 599. אך ראה לעיל ציון 581 שרמב"ן כאן פירש כראב"ע, שהכתוב חוזר לתאר את מסעי בני ישראל. 600. שער פ. 601. ראה דבריו לעיל ציון 536. 602. לעיל כ, ח. וראה הרחבת דבריו להלן ציון 686. 603. וראה אברבנאל שהוכיח כן בכמה אופנים. 604. כאמור להלן פסוק יח "באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם". וכן פירש רמב"ן להלן שם בפירושו השני. ועי' עוד רלב"ג. 605. וכ"כ הרבס"מ לבקעה, שישראל חפרו במדבר ההוא ומצאו מים בדרך פלא, והיא הבאר האמורה כאן. 606. וכ"כ מלבי"ם. 607. מכילתא (בשלח) שירה פ"א.

576. ראה לעיל ציון 519 ואילך. 577. ובארה' כמו 'אל באר', ראה דבריו לעיל הערה 561. 578. דברים י, ז. 579. שם. 580. ואין זו 'יטבתה' המוזכרת להלן לג, לג. אך רמב"ן דברים י, ו נחלק עליו, וכתב שהיא אותה 'יטבתה' ואינה 'בארה' המוזכרת כאן. ראה נספח בסוף הספר. 581. ואין זה המשך האמור בספר מלחמות ה'. וכ"כ אדרת אליהו (הוספה מכת"י). 582. פסוק יג. 583. שהיא עיר של מואב, ראה לעיל אחרי ציון 452. 584. ראה דבריו להלן פסוקים יח-כ, שאין זו בארה של מרים אלא באר אחרת שיצא על פי משה מפי הגבורה בלי שישראל ביקשו אותה. ואין זה הסלע שיצאו ממנו מי מריבה. 585. וכע"ז ברש"ר הירש בפירושו השני. 586. פסוק יח. 587. ורבינו מיוחס כתב, שמקום זה סמוך לגבול אדום שמשם ניתנה להם הבאר. ומשמע מדבריו שהכוונה לקדש שבמדבר צין. אך ראה דברי ר"ח פלטיאל לעיל הערה 505, שהקשה על דעה זו. ועי' עוד אברבנאל כאן. 588. להלן כב, לו מהדורא תנינא. 589. לעיל כ, יג. 590. לעיל כ, א. 591. וכן הוא במדרש אגדה להלן פסוק יט. וכ"כ רש"י הירש בפירושו השני. וכ"כ העמק דבר, ששם עמדה הבאר מלכת, משום שלא היו נצרכים לה עוד. 592. בכור שור, חזקוני בפירושו

• אוצר מפרשי התורה •

בסמוך. וכעין זה כתב הרוקח, שכאשר חזרו מהמלחמה חנו על הבאר ואמרו שירה במקוה טהרה⁶²⁵.

והספורנו ביאר, שכאשר באו לעבר ארנון היו במקום גבוה מהמקום שבו היכה משה את הסלע ונעשתה הבאר⁶²⁶, ואף על פי כן עלתה עמהם הבאר אל עבר ארנון הגבוה שממנו נשפכים הנחלים למטה, וראו ישראל שנתן ה' כח במי הבאר לעלות למעלה, ועל נס זה אמרו שירה "עלי באר"⁶²⁷. והוסיף, שלא הזכיר הכתוב במפורש נסים אלו, כגון עליית מי הבאר ממקום נמוך למקום גבוה, מפני כבודם של משה ואהרן, כי לא הוצרכו הניסים אלא להראות לישראל את מה שהיה ראוי שיודיעו להם משה ואהרן, אילו פעולתם במצות ה' היתה נעשית בשלמות, דהיינו שאם משה ואהרן לא היו חוטאים במי מריבה, היו מודיעים לישראל שמים אלו שיצאו מן הסלע אינם מים טבעיים שנמשכים בדרך פלא מאיזה מעין, אלא הם מים שאינם טבעיים, דהיינו שנהפך הסלע עצמו לאגם מים ברצון בוראו, ואין למים אלו טבע של מים כלל⁶²⁸, אבל כיון שמשה ואהרן חטאו במי מריבה, לא ביארו הם לישראל את הנס שמים אלו אינם טבעיים כלל, והוצרכו שהמים יעלו ממקום נמוך למקום גבוה ועל ידי זה ידעו שאין למים את טבע המים שיורדים ממקום גבוה למקום נמוך, ולכך עלו ממקום נמוך למקום גבוה.

ואברבנאל ביאר, לשיטתו שמלבד הסלע שיצאו ממנו מים בקדש נתן הקב"ה עוד מים לישראל בלי שישראל ביקשו והתרעמו⁶²⁹, ועתה בראותם שהקב"ה נותן לפניכם מים ברצון פשוט ובשמחה ולא מכח תרעומת, נתנו לפנינו שירה רבה, ברכות והודאות לשמו הגדול. ומטעם זה, בשאר הפעמים לא אמרו שירה על המים, מפני שבאו בכעס ומתוך צעקות ותלונות, אבל כאן שבאו המים ברצון ובשמחה אמרו שירה⁶³⁰.

ובאדרת אליהו כתב⁶³¹, כל ארבעים שנה התגלגלה עמהם הבאר והיתה כמין סלע, ועכשיו נעשה כמו באר, עד שנגנו אחר מיתת משה רבינו, וכשנקבעה הבאר אמרו שירה "עלי באר ענו לה"⁶³². ויש שכתב, שכאשר פסקה הבאר כשחנו על נחל ארנון ולא הוצרכו לה יותר, קראו למקום 'באר' על שם הבאר, ושם שרו את השירה על טוב ה' וחסדו⁶³³. ויש שהוסיפו, שאמרו שירה רק כשפסקה

והאמור כאן "אז ישיר ישראל" הוא לשעבר⁶⁰⁸. ורש"י פירש⁶⁰⁹, ש"אז ישיר ישראל" הכוונה, אז כשראו את הנס, עלה בלבם שיאמרו שירה, ולכן כתוב "ישיר" בלשון עתיד⁶¹⁰, והמשיך הכתוב ותיאר שאכן "ענו לה" את השירה ואמרו "עלי באר".

ומצינו דעות שונות בראשונים מתי אמרו את השירה ועל איזה נס אמרוה. רש"י פירש⁶¹¹, שהאמורים נחבאו במערות שבהרים וארבו לישראל כדי להורגם, ולאחר שמתו בדרך נס, באה הבאר והעלתה את דמם ואיברייהם והוליכה אותם סביב המחנה, ראו ישראל שנעשה להם נס ואמרו שירה זו⁶¹². והוסיף רש"י⁶¹³, ומניין שהבאר הודיעה להם, שנאמר⁶¹⁴ "ומשם בארה", וכי משם היתה, והלא מתחילת ארבעים שנה היתה עמהם⁶¹⁵, אלא שירדה לפרסם את הנסים. דהיינו, שהשירה הזאת נאמרה בסוף ארבעים והבאר ניתנה להם מתחילת ארבעים, ונכתבה כאן מפני שעתה הודיעה להם הבאר את הנסים.

והרשב"ם פירש⁶¹⁶, שישראל חזרו לאחוריהם והקיפו את ארץ אדום⁶¹⁷, וחזרו עד שהגיעו אל הבאר שהכה משה את הסלע ויצא ממנו מים⁶¹⁸, והיא היתה בקדש שבמדבר צין⁶¹⁹, וכשראו עתה את הבאר אמרו שירה זו על נס הבאר⁶²⁰. ולא אמרו שירה בפעם הקודמת שהיו בקדש כשיצאו להם מים מן הסלע, מפני שאז נענשו עליה משה ואהרן⁶²¹.

והבכור שור פירש, שבאמת שירה זו נאמרה 'אז', כשניתנה להם הבאר בקדש בשעת מעשה מי מריבה, ושרו ישראל מחמת שמחה כי נהפכו ממוות לחיים, כי היו יראים למות בצמא הם ומקניהם⁶²². וכתב החזקוני, שלא הוזכרה השירה בשעת מעשה מפני שעליה נענשו משה ואהרן, ועתה כשבא הכתוב להזכיר את הבאר הזכיר גם את השירה. ורבינו מיוחס כתב, שכאשר נתן להם ה' את הבאר התחילו לומר שירה כנגד הבאר, וכך היו משוררים לה תמיד.

ור"י החסיד כתב, ששירה זו נאמרה לאחר מלחמת סיחון ועוג, והיתה צריכה להיכתב להלן לאחר תיאור המלחמות⁶²³, והטעם שנכתבה כאן, מפני שהזכיר הכתוב⁶²⁴ "ומשם בארה", ולכן הזכיר את שירת הבאר

618. לעיל כ, א-יא. 619. שם, א. אך ראה דברי ר"ח פלטיאל לעיל הערה 505, שהקשה על דעה זו. 620. וכן ביאר לקח טוב, שמפני שלא הוצרכו לבקש מאותו הזמן מים, שהבאר היתה עולה והולכת בכל מקום מסעם, אמרו עליה שירה. 621. שם, יב. וכ"כ ר"י קרא (כת"י). 622. וכ"כ דעת זקנים, הדר זקנים. וכ"כ רלב"ג, שכיון שלא היה המקום ההוא ראוי שייצאו ממנו מים, שרו ישראל על הפלא שעשה להם ה' שנתן להם מים מהבאר ההיא. 623. אחרי פסוק לה. 624. בפסוק הקודם. 625. וכ"כ רבינו אפרים, בעל הטורים. וראה ר"י החסיד, שכן היתה הדרך באותם ימים, שכאשר היו מתקנים שירה על הנס, היו חוקרים איפה יש באר מים טובים וקרים וטוב לחנות עליה. 626. לעיל כ, יא. 627. וכע"ז במאור האפלה. 628. ראה ביאורו בחטא מי מריבה, לעיל כ, יא. 629. ראה לעיל ציון 606. 630. וכ"כ מלבי"ם. 631. להלן כב, לו מהדורא תנינא. 632. וכ"כ הכתב והקבלה לעיל פסוק טז. 633. הכתב והקבלה

608. וכתב רבינו מיוחס, שכל הענין הזה הוא עבר המדבר בלשון עתיד, כלומר, כיון שנתן להם את הבאר התחילו ישראל ואמרו שירה כנגד הבאר. 609. שמות טו, א. 610. ראה גור אריה שמות שם. אולם ע"י רמב"ן שם שביאר שאין זו לשון עתיד דוקא, אלא כך הוא מנהג הלשון שהמספר ענין יעמיד עצמו בזמן שיחפוץ, וירמוז למעשה ממנו. פעם יעמיד עצמו בזמן המעשה וידבר בו בענין הווה, ועומד עליו בתחילתו, ויאמר "ישיר ישראל" כאילו משוררים לפניו, ופעם יאחר עצמו ויאמר זה נעשה כבר. וראה אוצר מפרשי התורה שם. 611. לעיל פסוק טז. ראה דבריו בהרחבה לעיל ציון 501 ואילך. 612. וכ"כ רבינו בחיי, והוסיף ששרו על כל הניסים שעשה להם ה'; ראה להלן ציון 725. 613. ע"פ תנחומא כ; במ"ר יט, כה. ובדפ"ר וכמה כת"י אינו. 614. לעיל פסוק טז. 615. דהיינו שהבאר ניתנה להם כבר ברפידים, כאמור בשמות יז, ו. 616. לעיל פסוק יד. 617. כמו שנאמר (דברים ב, א) "ונסב את הר שער ימים רבים".

אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלֵי בָּאֵר עֲנִי־לָהּ: יִשְׂרָאֵל יתְּנוּ־בְחֶתָּא הָדָא סְקִי בִּירָא

רש"י

(יז) **עלי באר**. מתוך הנחל, והעלי מה שאת מעלה. ומנין שהנחל הודיעה להם, שנאמר (פסוק טז) **ומשם נארה**, וכי משם היתה והלא מתחלת ארבעים שנה היתה עמהם, אלא שירדה לפרסם את הנסים.

וכן **אז יסיר ישראל**, השירה הזאת נאמרה בסוף ארבעים והנחל נתנה להם מתחלת ארבעים, מה ראה ליכתב כאן, אלא הענין הזה נדרש למעלה הימנו (תנחומא ט):

אוצר מפרשי התורה

עָלֵי בָּאֵר פירש רש"י⁶⁴², עלי מתוך הנחל והעלי מה שאת מעלה. ובלקח טוב פירש, שביקשו בשירה שמי הבאר לא ייפסקו אלא ימשיכו לעלות⁶⁴³. והרלב"ג פירש, שהיו מדברים כאילו אל הבאר ואומרים לה "עלי באר", כלומר שהמים יעלו, ובזה ביטאו את הפלא של עליית המים בגבורה מהמקום ההוא שלא היה ראוי לזה. והספורנו ביאר, שהיא שירה על עליית הבאר ממקום נמוך למקום גבוה⁶⁴⁴. ואברבנאל ביאר 'עלי' כמו 'על', ואמרו 'ענו שירה על הבאר', כי היו בה מים רבים ואפשר לומר את כל השירה על הבאר.

והראב"ע כתב, ש"עלי באר" היא תחילת השירה, ולא נכתבה כולה⁶⁴⁵.

עָנִי לָהּ תרגם אונקלוס, שבחו לה, כלומר לשון שירה. וכתב הרד"ק⁶⁴⁶, שהכוונה להגבהת הקול בשירה⁶⁴⁷. ותרגם יב"ע, שהוא תיאור בלשון עבר, שהיו מזמרים לבאר "עלי באר עלי באר" והיא היתה עלולה⁶⁴⁸. והראב"ע כתב, שהוא לשון ציווי⁶⁴⁹. וכן כתב הרלב"ג, שהיו אומרים זה לזה: שוררו בעבור הבאר שיר זה⁶⁵⁰. ורש"י פירש⁶⁵¹, "ענו לה" לבאר, כי הבאר עצמה פתחה פיה ואמרה שירה, וישראל ענו לה⁶⁵².

אך הרס"ג פירש, שהכתוב מתאר את אופן אמירת השירה, שכל אחד עונה לחבירו⁶⁵³. וכעין זה ביאר הרוקח, שהכתוב מתאר את מה שאומר המנצח על השירה, שאומר למשוררת "עלי באר" והרימי קול שירה, ולבני

הבאר ולא כשהתחילה לנבוע, מפני שכל הזמן שהיו במדבר היו בסכנת צימאון, ורק כשיצאו מהצרה אמרו שירה על הנס שהיה להם ארבעים שנה⁶³⁴.

אֶז יִסֵּר יִשְׂרָאֵל בשירה זו לא הוזכר הקב"ה ולא משה. וכתב רש"י⁶³⁵, למה לא נזכר משה בשירה זו, מפני שלקה על פי הבאר⁶³⁶. וכיון שלא נזכר שמו של משה לא נזכר גם שמו של הקב"ה, משל למלך שהיו מזמנים אותו לסעודה, ואמר: אם אוהבי שם אני שם, ואם לאו איני הולך. ובעקידת יצחק ביאר⁶³⁷, ששירה זו באה לגלות על חטא משה ואהרן במי מריבה, שגרמו לישראל לשיר על הבאר בלי להזכיר את שם ה', שבעקבות הכאת הסלע חשבו ישראל שמי הבאר נמשכו מנחל ארנון ולא יצאו מהסלע⁶³⁸, ולכן לא הוזכר שם ה' בשירה זו וגם לא משה. והרוקח כתב, שלא נזכר שמשה שר שירה זו, וכן לא נאמר ש'בני ישראל' שרו אותה אלא 'ישראל', מפני שמשה והגיבורים שבישראל היו צרים באותה שעה על ערי האמורי ועושים עמהם מלחמה, וחזרו ישראל אל באר המים, שהיא מקוה טהרה, לומר שירה. ויש שכתב, שלא נזכר משה מפני שישראל שרו את השירה על משה, שאחר מיתת מרים נסתלקה הבאר, וחזרה בזכות משה⁶³⁹. ויש שכתב, שבאר זו שעליה שרו את השירה לא היתה הבאר שבאה על ידי משה, אלא באר אחרת שה' נתן להם מעצמו בלי שביקשו מים⁶⁴⁰, ולכן לא אמר משה שירה עמהם⁶⁴¹.

להלן פסוק כ. ⁶³⁴. העמק דבר לעיל פסוק טז, אזנים לתורה. ⁶³⁵. להלן פסוק כ, ע"פ תנחומא כא; במ"ר יט, כו. ⁶³⁶. כאמור לעיל כ, יב. וכ"כ בכור שור. וספורנו כתב, ששירה זו נאמרה בעקבות הנס שהמים עלו ממקום נמוך למקום גבוה, ונס זה נעשה כדי ללמד את ישראל על טבע המים וסוג הנס שהתרחש להם בהוצאת המים מן הסלע, ואילו משה ואהרן לא היו חוטאים במי מריבה היו הם עצמם מבארים לישראל את הנס, אלא שכיון שחטאו נודע לישראל הנס על ידי עליית המים למקום גבוה, ונמצא ששירה זו נאמרה בעקבות חטא משה ואהרן, ולכן לא התערב משה בשירה זו. ראה דבריו לעיל ציון ⁶²⁶. ⁶³⁷. שער פ. ⁶³⁸. ראה דבריו להלן ציון ⁶⁸⁶. ⁶³⁹. כלי יקר. ⁶⁴⁰. ראה לעיל ציונים ⁶⁰⁶, ⁶²⁹. ⁶⁴¹. מלבי"ם. ⁶⁴². לשיטתו שהשירה היתה על הנס שראו ישראל כשהעלתה הבאר את האמוריים ההרוגים מן הנחל. ⁶⁴³. וכע"ז ביאר רבינו מיוחס. ⁶⁴⁴. ראה לעיל ציון ⁶²⁶. ⁶⁴⁵. ראה טעמא דקרא שתמה מדוע שירת הבאר אינה נכתבת אריח על גבי לבנה כדין כל השירות, וכמו שאמרו במגילה טז, ב. ובספר מצווה ועושה ח"ב עמ' תרמו יישב לפי דברי ראב"ע שרוב השירה לא נכתבה כאן. ועי' עוד עוד מה שיישב בזה חבצלת השרון (קרליבך) שמות עמ' רנ. ועי' עוד עלי תמר על ירושלמי מגילה פ"ג ה"ז. וראה גם שלטי הגיבורים (שער אריה) פ"ד עמ' מז. אולם ראה להלן ציון ⁷⁰⁵ ואילך, שרבים מהראשונים פירשו את פסוקים יט-כ שהם המשך השירה. עי' ר"י

החסיד וציוני מה שכתבו על שירה זו, וראה אגרות משה י"ד ח"ג סי' קיד-קטו ששלל הדברים וכתב שהם זיוף, וראה עוד משנה הלכות חט"ז סי' קב שהאריך ביישוב הדברים, וראה גם קובץ גינת ורדים כ' עמ' שיד. ⁶⁴⁶. ספר השרשים שרש ענה. ⁶⁴⁷. וכ"כ בכור שור, שהיו משוררים וצועקים "עלי באר". וכ"כ דעת זקנים, הדר זקנים, שהיו צועקים ומרימים קול, כמו (דברים כו, יד) "וענו הלויים". ⁶⁴⁸. וכן תרגם בתרגום ירושלמי. ובתנא דבי אליהו פ"ג אמרו: בזמן שהיו ישראל עושים רצונו של מקום היתה הבאר משכמת והולכת ונובעת במקום שהיו ישראל שרויים, ובזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום היתה מאחרת כשעה כשתים כשלוש כארבע כחמש, עד שהיו יוצאים נערים קטנים ותלמידי חכמים ואומרים, "עלי באר" בזכות אברהם יצחק ויעקב, "עלי באר" בזכות משה ואהרן ומרים, ואחר כך היתה הולכת ונובעת בין שבתו של יהודה לשבתו של יששכר, שנאמר "באר חפרוה שרים" גור, באותה שעה היתה שמחה גדולה לישראל מגדליהם ועד קטניהם. ורש"י הירש כתב, שאמרו בשירה "ענו לה", כלומר, זו היא הבאר שממיה עולים לקול משוררים העונים זה כנגד זה. ⁶⁴⁹. וכ"כ לקח טוב בפירושו הראשון. ⁶⁵⁰. וכן ביאר רבינו מיוחס, שהיו אומרים זה לזה. ⁶⁵¹. אבות ה, ו. ⁶⁵². וכן הביא רע"ב שם בשם י"א. ועי' תוס' יום טוב שם. ⁶⁵³. ראה הערת המהדיר ר"י קאפח לתרגום רס"ג שמות טו, כא. וכ"כ לקח טוב בפירושו השני.

שָׁחָחוּ לָהּ: יח בִּירָא דְחִפְרוּהָ רַבְרַבְיָא כְּרוּהָ
רִישִׁי עֲמָא סְפָרְיָא בְּחוּטְרִיהוֹן וּמִמְדַּבְרָא

יח בִּירָא חִפְרוּהָ שְׁרִים כְּרוּהָ נְדִיבִי הָעַם בְּמַחֲקָק

רש"י

(יח) באר חפרוה. זאת היא הנאל אשר חפרוה שרים, משה ואהרן:

אוצר מפרשי התורה

שבדברו אל הסלע הוא נותן מימיו, שרו שירה חדשה לה'. וזהו שגילה הכתוב ואמר⁶⁶¹ "ומשם בארה היא הבאר אשר אמר ה' למשה אסוף את העם ואתנה להם מים", דהיינו שזה עצמו הסלע שאמר ה' למשה שידבר אליו ויתן מימיו, ועל זה אמר "או ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה", וכאילו אמר בצחות השיר "ענו לה עלי באר", כלומר אין לכם לעשות דבר אלא לענות ולדבר אל הבאר ולומר אליה עלי באר, וכדברכם אליה תעלה הבאר לתוך הסלע ותתן מימיה⁶⁶².

(יח) בִּירָא חִפְרוּהָ שְׁרִים פירש רש"י, זאת היא הבאר שחפרוה שרים, הם משה ואהרן⁶⁶³. ובמדרש אגדה ביארו, שאמרו שירה גם על הבאר שניתנה להם בשנה הראשונה לצאתם ממצרים⁶⁶⁴, והשרים הם משה וקני העם, כמו שנאמר⁶⁶⁵ "ויאמר ה' אל משה עבור לפני העם וקח אתך מזקני ישראל וגו', והכית בצור ויצאו ממנו מים". ו'חפרוה' מלשון ריגול וחיפוש⁶⁶⁶, מפני שמשה לא היה יודע איזה צור הוא, עד שאמר לו הקב"ה את הסימן של אותו צור שנראתה עליו השכינה. אך ראה לעיל⁶⁶⁷, שהראב"ע כתב, שבאר זו איננה הבאר שנקראת 'באר מרים'⁶⁶⁸, אלא היא זה מקום שצויה משה וחפרוה שרי ישראל במשענותם, ונעשה פלא ומיד נבקעו מים⁶⁶⁹.

כְּרוּהָ נְדִיבִי הָעַם בְּמַחֲקָק בְּמִשְׁעָנָתָם פירש רש"י, ש'נדיבי העם' הוא כינוי נוסף למשה ואהרן⁶⁷⁰, והם כרו את הבאר 'במשענותם', כלומר במטה⁶⁷¹. וכעין זה ביאר הרס"ג, ופירש 'במחוקק' - שחקקה נדיבי העם, שהם משה ואהרן, במשענותם. וכתב הבכור שור⁶⁷², שאמרו, באר זו אינה כשאר בארות שחופרים אותן עבדים⁶⁷³, כי זו באר מכובדת היא ש'חפרוה שרים כרוה נדיבי העם', כלומר משה ואהרן חקני ישראל. ועשו זאת "במחוקק במשענותם", כלומר לא חפרוה בכלי חפירה כשאר בארות, אלא חקקו בסלע⁶⁷⁴ במשענת השררה שבידם, באלהים⁶⁷⁵.

להלן ציון 196 שמבאר בהדר זקנים ש'חפרוה שרים' מתייחס לשרי השבטים. וראה עוד מלבי"ם להלן ציון 699 מי הם השרים. ⁶⁷⁰. וכן תרגם אונקלוס 'נדיבי העם' - ראשי העם. וכתב ראב"ע, שהוא כפול כמשפט, כלומר שדרך השירה לכפול בלשונות שונים את אותם דברים. וכתב הכתב והקבלה, שמשה נקרא 'נדיב העם' כי ברפידים (שמות יז, א-ד), ששם התחילה הבאר, ראינו נדבת משה במעלה נפלאה, שאף שהתלוננו עליו שם ורבו עמו, מכל מקום לא נמנע מלהתפלל לעורר רחמים על ישראל להושיעם מצער הצימאון. ⁶⁷¹. כאמור לעיל כ, יא "וירם משה את ידו ויך את הסלע במטתו פעמיים וייצאו מים רבים". וראה הכתב והקבלה שביאר מדוע המטה נקרא כאן 'משענת'. ⁶⁷². בפירושו הראשון. ⁶⁷³. כמו שנאמר (בראשית כו, יט) "ויחפרו עבדי יצחק בנחל". ⁶⁷⁴. וכ"כ חזקוני, שעשו חקיקה בסלע, כשהיכה משה במטה עשה רושם בסלע ובקעו. ⁶⁷⁵. וכתב בכור שור, שזה מוכיח שלא הקפיד הקב"ה על שהכה

המחול אומר "ענו לה" - "לעושה נפלאות גדולות לבדו, הודו לה' כי טוב"⁶⁵⁴. וכעין זה יש מן האחרונים שפירש, שגדולי ישראל היו אומרים לעם שיענו "עלי באר" על כל פרט מהשירה⁶⁵⁵, דהיינו שאמרו ישראל "באר חפרוה שרים" וענו כולם "עלי באר", ואמרו עוד "כרוה נדיבי העם" וענו כולם "עלי באר", וכן עד סוף השירה⁶⁵⁶.

ויש מהאחרונים שביאר, שהשירה לא נאמרה על הבאר שמשה הוציא ממנה מים אלא על באר אחרת שה' נתן להם בלי שביקשו מים⁶⁵⁷, וכשישראל חפרו אותה הם חשבו שמוצא המים הוא עמוק בתהום, והתחילו לחפור את הבאר וענו ואמרו אל המים שבתהום שיעלו ממעמקי תהום רבה, ולא יצטרכו לחפור בעומק⁶⁵⁸.

ויש שביאר, 'עלי' מלשון מעלה וחיבות ו'ענו' מלשון תנועה, וביאור "עלי באר ענו לה" הוא, שמעלת הבאר וחיבותה היא שהיתה בעלת תנועה וטלטול, שהסלע שממנו יצאו המים היה מתגלגל והולך עם מחנה ישראל בכל מסעיהם⁶⁵⁹. ובאופן נוסף ביאר 'עלי' כמו 'על', שמשמעותה סיבה הגורמת דבר, והכוונה גם לסיבה מעשית שהיא גלגול דבר גשמי וסיבובו, וביאור "עלי באר ענו לה" הוא, גלגול הבאר וסיבובה להתנועע בכל מסעות ישראל. ועוד ביאר "ענו לה", שהבאר מילאה רצונם וכאילו ענתה לדבריהם. ועל ניסים אלו אמרו את השירה⁶⁶⁰.

ועוד ביאר בדרך אחרת, שהבאר שהיתה לישראל במדבר לא הוציאה מים תמיד, שאם היתה מוציאה מים בלי הפסק, כשהיו נוסעים ממקום למקום היו הדרכים מיטשטשות על ידי הנהרות שנמשכו מהבאר, ועוד שהיו ישראל סבורים שהדבר דומה לצורים הנבראים בטבע, אלא היתה לה צורת פה, ובכל פעם נפתח פי הבאר והוציא מים, וחזר ונסתם. ובסוף ארבעים שנה כשחסרו מים אחרי מות מרים, רבו עם משה וצויהו ה' שידבר אל הסלע, ובשגגה הכהו, אבל אחר כך שוב לא הכהו אלא דיבר אליו שיתן מימיו ונתן, וכשראו ישראל נס גדול הזה

⁶⁵⁴. וכ"כ רבינו אפרים. ⁶⁵⁵. כמו שאמרו בסוטה כו, ב לגבי שירת הים, שהיו ישראל עונים אחרי משה על כל דבר ודבר "אשירה לה'", וכך היה המנהג באמירת ההלל שהיו עונים 'הללויה' אחרי המשורר, כמבואר בפסחים קיז, א. ⁶⁵⁶. העמק דבר. וכ"כ אונים לתורה. וכך נראה בכוונת לקח טוב בפירושו השני. ⁶⁵⁷. ראה לעיל ציונים ⁶⁰⁶, ⁶²⁹. ⁶⁵⁸. מלבי"ם. ⁶⁵⁹. כמו שאמרו בשבת לה, א שבארה של מרים היה מעין המיטלטל. וכדברי רש"י פסחים נד, א ד"ה באר. ⁶⁶⁰. הכתב והקבלה. ⁶⁶¹. לעיל פסוק טז. ⁶⁶². הכתב והקבלה להלן פסוק כ. ⁶⁶³. וכ"כ רשב"ם, חזקוני. ובלקח טוב כתב, משה ואלעזר. ⁶⁶⁴. וראה גם דברי רש"י לעיל ציון ⁶¹³. ⁶⁶⁵. שמות יז, ה-ו. ⁶⁶⁶. כמו (דברים א, כב) "ויחפרו לנו את הארץ". ⁶⁶⁷. ציון ⁶⁰³. ⁶⁶⁸. ואברבנאל הוכיח כן בכמה אופנים. וראה דבריו להלן ציון ⁷⁰⁰. ⁶⁶⁹. וכ"כ הרמב"ם לבקעה, שישראל חפרו במדבר ההוא ומצאו מים בדרך פלא, והיא הבאר האמורה כאן. וראה

• אוצר מפרשי התורה •

מקלו ומושך אצל דגלו ומחנהו, ומי הבאר נמשכים דרך אותו סימן ובאים לפני חניית כל שבת ושבת⁶⁸⁹, וזה היה על פי משה שנקרא 'מחוקק'⁶⁹⁰. יש מהראשונים שכתבו, שכל אחד היה חופר ומכניס את המים לתוך אהליו⁶⁹¹. והרוקח כתב⁶⁹², שהבאר לא הספיקה לכולם ולכן היו השרים צריכים לחפור כל אחד לשבטו, ונדיבי העם שהם השרים הזקנים שהולכים במשענותם חקקו בהר גומא רחבה כדי שתגיע הבאר לכל משפחה ומשפחה⁶⁹³.

והרלב"ג ביאר, שבשירה זו התכוונו ישראל לומר את גודל הנס של הבאר, ואמרו שהעפר שבו היתה הבאר היה עפר תיחוח שלא הוצרכו לעמול בחפירתו, אלא השרים ונדיבי העם כרוהו במטה אשר בידם, כמו המחוקק שכותב בעט הסופר שבידו⁶⁹⁴ בלי עמל, כך חפרו את העפר בקלות במשענותם, ומעפר כזה שאפשר לחפורו בקלות לא אמורים לצאת מים, ואף על פי כן יצאו ממנו מים שהספיקו לכל העדה.

ורבינו אפרים ביאר, שמתחילה היתה הבאר עמוקה מאוד, וביקשו ישראל רחמים שתעלה ועלתה קצת אך לא הספיקה לכל ישראל, וחפשו השרים בארות עמוקות סביב הבאר ומצאו מים⁶⁹⁵, וביקשו עוד רחמים ועלו המים מעט, עד שכאשר כרו נדיבי העם כריה מועטת מצאו מים⁶⁹⁶, וביקשו עוד רחמים ועלו המים סמוך כל כך לקרקע עד שהיה אדם נשען על מקלו וחוקק בו ויוצאים מים⁶⁹⁷, וביקשו עוד רחמים ועלתה הבאר לגמרי והתגלגלה עמהם במסעיהם⁶⁹⁸, וכשראו ישראל כל אותו הנס אמרו שירה.

יש שפירשו, שהשירה לא נאמרה על הבאר שמשה הוציא ממנה מים אלא על באר אחרת שה' נתן להם בלי שביקשו מים⁶⁹⁹. אברבנאל ביאר, שהשרים ונדיבי העם אינם משה ואהרן, ובאו ישראל לומר שבאר זו⁷⁰⁰ לא ניתנה להם על ידי משה אלא על ידי ה', והתקצו השרים והנדיבים ועשו במשענותם גומה יפה סביב הבאר, כמו שבשאר הפעמים היה משה המכונה 'מחוקק' חופר את הבאר ומכה את הצור. ורבינו מיוחס ביאר, שהשרים ונדיבי העם הם שבעים הזקנים, ו'נדיבי העם' הם שרי העם⁷⁰¹,

והראב"ע פירש, ש'מחוקק' הוא כינוי נוסף לשרי ישראל שנזכרו בתחילת הפסוק "באר חפרוה שרים"⁶⁷⁶, וכוונת הכתוב שעל ידי המחוקקים נעשתה הבאר. ואונקלוס תרגם 'מחוקק' - סופרים⁶⁷⁷.

יש מהאחרונים שפירש, ש'מחוקק' הוא הקב"ה⁶⁷⁸, דהיינו שמשה המכונה כאן 'שרים' ו'נדיבי העם'⁶⁷⁹, לא חפר את הבאר מדעת עצמו אלא על פי דברי ה' שאמר לו⁶⁸⁰ "והכית בצור ויצאו ממנו מים". וכיון שבשירה זו דיברו ישראל אודות הבאר שהיתה ברפידים, וזה היה קרוב לזמן שנאמר בו⁶⁸¹ "שם שם לו חוק ומשפט", לכן כינו את ה' בכינוי 'מחוקק'⁶⁸². ועוד ביאר, שדרך העולם שהעבדים יחפרו בארות מים כי היא עבודה קשה⁶⁸³, ואיננו מעשה השרים והנדיבים, וכן החפירה תהיה בכלי ברזל ובמקבות ולא במקל יד, לא כן הבאר אשר נתן ה' לנו, לא חלו בה ידים, כי אם משה ואהרן ציוו עליה שתתן מימיה, ולכן אמרו "באר חפרוה שרים", כלומר הבאר הזאת חופרים אותה השרים עצמם, וזהו בדרך משל, שהמשילו דברי פי משה לחפירה, שכמו שעל ידי החפירה בארץ יעלו המים כן עלו בדברי משה, ונדיבי העם וגדולי כרוה לא בכלי גרון כדרך שחופרים באר אחרת, אלא "במחוקק במשענותם", כלומר במטה האלהים⁶⁸⁴ ובמשענת אשר בידם⁶⁸⁵.

ובעקידת יצחק ביאר⁶⁸⁶, שהבאר שעליה שרו את השירה היא הסלע שה' אמר למשה להוציא ממנו מים⁶⁸⁷, ורצה ה' שישראל יכירו וידעו כי הוא הנותן להם מים מן הסלע, אך הענין נשתבש אצל ישראל והם ייחסו את הדבר אל פועל אנושי כעין כריית הבורות, אלא שחשבו שהוא נעשה בקלות, ועל כך אמרו "באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם", כלומר שייחסו את חפירתה וכרייתה אל משה ואהרן, אלא שעשו זאת על ידי המטה ברגע אחד, מה שיעשו חוצבי הבורות במקבות ובגרון בזמן רב.

באופן נוסף פירש רש"י⁶⁸⁸, ש'נדיבי העם' הם נשיאי השבטים, וכך מתפרש הכתוב, "כרוה נדיבי העם... במשענותם" - כל נשיא ונשיא כשהיו חונים היה נוטל

הוצרך להזכיר 'במחוקק' שהוא משה, לומר שאחר שהסתלקה הבאר במיתת מרים לא חזרה אלא בזכות משה. ⁶⁹¹. הדר זקנים. ⁶⁹². ע"פ תוספתא סוכה ג, יא-יב. ⁶⁹³. וכע"ז ביאר העמק דבר, והוסיף, שכוונת הכתוב 'באר חפרוה שרים במחוקק, כרוה נדיבי העם במשענותם', שהשרים שהם נשיאי השבטים חפרו מהבאר עד מקום השבט, ואחר כך נדיבי העם כרו חפירה קטנה מאותה חפירה גדולה למשוך את המים לאותה משפחה. וכיון שחפירת השרים היתה עמוקה יותר עשו אותה 'מחוקק' שהוא כלי שחוקק באדמה, ואילו נדיבי העם שרק 'כרו' מעט עשו את זה 'במשענותם', דהיינו במטה שלהם. וברוקח הוסיף, שהיו כותבים על המשענת את שמות המשפחות והיו נותנים את המטות לשרי האלפים. ⁶⁹⁴. ראה לעיל הערה 677 הטעם שסופר נקרא 'מחוקק'. ⁶⁹⁵. ועל זה נאמר "באר חפרוה שרים". ⁶⁹⁶. ועל זה נאמר "כרוה נדיבי העם". ⁶⁹⁷. ועל זה נאמר "במחוקק במשענותם". ⁶⁹⁸. ועל כך נאמר להלן פסוקים יט-כ "וממתנה נחליאל ומנחליאל במוות ומבמות הגיא". ⁶⁹⁹. ראה לעיל ציונים 606, 629. ⁷⁰⁰. שאינה הסלע שהכו בקדש ויצאו ממנו מים. ראה דבריו לעיל ציון 606. ⁷⁰¹. שכל לשון 'נדבה' במקרא

משה את הסלע, שהרי אילו הקפיד לא היו משוררים במה שהקפיד. וכ"כ ספר הגי', דעת זקנים, הדר זקנים. ⁶⁷⁶. כמו (שופטים ה, ט) "לבי לחוקקי ישראל", שהכוונה לראשי העם. ⁶⁷⁷. ראה ראב"ע בראשית מט, י, שהסופר נקרא 'מחוקק' מפני שהוא חוקק על הספר. ובתרגום ירושלמי פירש על משה ואהרן סופריהם של ישראל. ⁶⁷⁸. כמו שנאמר (ישעיה לג, כב) "ה' מחוקקנו". ⁶⁷⁹. ודיברו על משה בלשון רבים, כדרך המקראות לדבר בלשון רבים על יחיד לתפארת. ⁶⁸⁰. שמות יז, ו. ⁶⁸¹. שם טו, כה. ⁶⁸². הכתב והקבלה. ⁶⁸³. ראה לעיל ציון 673. ⁶⁸⁴. ש'מחוקק' הוא כינוי להקב"ה, ראה לעיל הערה 678. ⁶⁸⁵. הכתב והקבלה להלן פסוק כ. ⁶⁸⁶. שער פ. ⁶⁸⁷. לעיל כ, ח. ⁶⁸⁸. להלן פסוק כ, ע"פ נתחומא כא; במ"ר יט, כו. ⁶⁸⁹. והוסיפו נתחומא ובמ"ר שם, שהרווח שהיה בין הדגלים היה מלא מים, ואשה שהיתה צריכה ללכת אצל חבירתה מדגל לדגל היתה עוברת את המים בספינה. ועי' עוד ר"י החסיד. ⁶⁹⁰. כמו שנאמר (דברים לג, כא) "כי שם חלקת מחוקק ספון". וכ"כ מדרש אגדה, בכור שור בפירושו השני, ש'מחוקק' הוא משה. וכתב רבינו בחיי, שכיון שהשווה הכתוב את משה ואהרן בחפירת הבאר,

**בְּמִשְׁעָנֹתָם וּמִמִּדְבַּר מִתְּנָה: יט וּמִמִּתְנָה נַחֲלִיאל
וּמִנַּחֲלִיאל בָּמוֹת: כ וּמִבָּמוֹת הָגִיא אֲשֶׁר בְּשָׂדֶה
מוֹאָב רֹאשׁ הַפְּסָגָה וְנִשְׁקָפָה עַל־פְּנֵי הַיַּשִּׁימוֹן: פ שְׁבִיעִי**

רש"י

שמו של הקדוש צדק הוא, משל למלך שהיו מומנין אותו לסעודה, אמר אם אלהי שם אני שם, ואם לאו אני הולך (תנחומא שם): ראש הפסגה. כתרומתו רש"י רמקא. פסגה לשון גובה, וכן פסגו אֶרְמֻנֹתֶיךָ (תהלים מח יד) הגביו ארמנותיה: ונשקפה. אותה הפסגה על פני המקום ששמו ישימון, והוא לשון מדבר שהוא שם. דבר אחר, ונשקפה הצאר על פני הישימון, שגובה צימה של טבריא, והעומד על הישימון מציט ורואה כמין כברה צים, והיא הצאר. כך דרש רבי תנחומא (כא):

במשענותם. צמטה: וממדבר. נתנה להם: (יט) וממתנה נחליאל. כתרומתו: (כ) ומבמות הגיא אשר בשדה מואב. כי שם מת משה ושם צטלה הצאר. דבר אחר, כרוה נדיבי העם, כל נשיא ונשיא כשהיו חונים נוטל מקלו ומושך אלל דגלו וממנהו, ומי הצאר נמשכין דרך אותו סימן וצאין לפני חניית כל שצט ושצט (תנחומא כא). צמחקק, על פי משה שנקרא ממחקק, שנאמר (דברים לג כא) פִּי שֶׁם קָלַקְתָּ מִחֻקֵּם קָפִין. ולמה לא נזכר משה צשירה זו, לפי שלקה על ידי הצאר. וכיון שלא נזכר שמו של משה לא נזכר

אוצר מפרשי התורה

לנחלים, ומתנחלים עלתה עמהם לגבעה. ומהגבעה הלכה עמהם הבאר אל הגאיות⁷⁰⁶ אשר בשדות מואב⁷⁰⁷. ובמדרש אגדה הוסיף, שאותה הגיא היתה נשקפת מן הבמות על פני הישימון. וכתב רש"י⁷⁰⁸, ששם היה המקום האחרון שהבאר הלכה עמהם, מפני ששם מת משה⁷⁰⁹ ובטלה הבאר⁷¹⁰. והוסיף הכתוב שהגיא אשר בשדה מואב הוא במקום ששם נמצא ראש הפסגה⁷¹¹, כלומר, ראש הגבעה⁷¹². ואותה הפסגה נשקפה על פני המקום ששמו 'ישימון', והוא לשון מדבר שהוא שם. והרמב"ן כתב, שהכתוב מדבר בלשון קצרה הבאה בשירות, וכוונת השירה היא, שמן המדבר אשר הוא ארץ ציה וצמאון, ניתנה לנו המתנה הזו שהיא הבאר, ומן המתנה לנחלים ומן הנחלים לבמות, עד הפסגה הנשקפת על פני הארץ שהיא כולה 'לל ישימון'⁷¹³, ואין בה נחל אחר ולא מקור נובע מלבד באר זו, שהיא בארה של מרים לדעת חז"ל⁷¹⁴, או שהיא באר שיצאה על פי משה מפי הגבורה בלי שישאל יבקשו אותה, וה' אמר לו "אסוף את העם ואתנה להם מים"⁷¹⁵, ומבאר זו שטפו נחלים והלכו למרחקים. והרוקח כתב, שכשחזרו מלצור על ערי האמורי אמרו, ראו חיבת הבאר שעולה ממקום נתינתה, ומשם יוצאים נחלים, והולכיהו צינורות לגיא עד ראש הפסגה. עוד הביא רש"י בשם מדרש תנחומא⁷¹⁶, ש'ונשקפה'

והם חפרו את הבאר⁷⁰². ויש שפירש בכוונת הכתוב 'באר חפרוה שרים במחוקק, כרוה נדיבי העם במשענותם', שיש הבדל בין 'חפר' ו'כרוה', ש'חפר' הוא החופר בעומק ו'כרוה' הוא שכורה מעט ולא בעומק, והם חשבו שיצטרכו לחפור בעומק עד שימצאו מים והעמידו פועלים לחפור בעומקו במחוקק שהוא כלי החפירה החוקקים באדמה בעומק, ועל הפועלים השכירים לזה יעמדו שרי העם שהם יכריחו את החופרים שלא להתעצל במלאכתם, ועל זה אמרו 'חפרוה שרים במחוקק', אבל תיכף שהתחילו לחפור התחילה הבאר לנבוע עד שלא היה צריך לא מחוקק לחפור בעומק ולא שרים שישגוהו על הפועלים ולא חפירה בעומק, אלא רק 'כרוה' שהיא התחלת החפירה, ולא על ידי פועלים אלא 'נדיבי העם במשענותם', שתיכף בצבצו המים מן העפר שלמעלה והוציאו את המים במטה אשר בידם שבו הסירו את העפר התחוח שלמעלה ויצאו המים⁷⁰³.

(יח-כ) וממדבר מתנה. וממתנה נחליאל ומנחליאל בָּמוֹת. ומבמות הגיא אשר בשדה מואב ראש הפסגה ונשקפה על פני הישימון נחלקו המפרשים האם פסוקים אלו הם המשך שירת הבאר או שהשירה מסתיימת "במחוקק במשענותם", וכן אם פסוקים אלו מתארים את הליכת הבאר או את מסעי בני ישראל⁷⁰⁴. אונקלוס תרגם, וממדבר ניתנה להם הבאר⁷⁰⁵. ומשניתנה להם הבאר ירדה עמהם

⁷⁰⁷. גם כאן תרגם אונקלוס 'שדה' בלשון רבים. ור"י החסיד פירש, שממדבר משכו ישראל את הבאר עד עיר מתנה, וממתנה המשכיה לנחליאל, ומנחליאל עד במות, ומבמות לא יכלו להמשיכה יותר בגובה, והשפילו אותה לתוך הגיא אשר בשדה מואב. ⁷⁰⁸. ע"פ תנחומא כא. ⁷⁰⁹. כמו שנאמר (דברים לד, ה-ו) "וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה', ויקבור אותו בגי בארץ מואב". ⁷¹⁰. וכ"כ באדרת אליהו שהבאר פסקה בגיא ונלשיטתה, לכן הגיא נקרא 'בארה']. ⁷¹¹. ע"פ ביאור רא"ם בדברי רש"י, שהפסגה פה אינה מהמסופר, רק על דרך הסימן בלבד, להודיע מקום הגיא היכן הוא. ⁷¹². והוסיף רש"י, ש'פסגה' היא לשון גובה, וכן פירוש הפסוק (תהלים מח, יד) "פסגו ארמנותיה" - הגביו ארמנותיה. ⁷¹³. כאמור בדברים לב, י "ימצאהו בארץ מדבר ובתוהו ילל ישימון". ⁷¹⁴. ראה לעיל ציון 594 ואילך. ⁷¹⁵. לעיל פסוק טז. וכ"כ אברבנאל. ⁷¹⁶. חקת כב.

הוא לשון שררה, כמו (תהלים מז, י) "נדיבי עמים", וכן (שם קיג, ח) "להושיבי עם נדיבים". וכע"ז בלקח טוב. ⁷⁰². והוסיף: "במחוקק במשענותם" בדיון צדק שלהם, זה משה ואהרן, "במשענותם" דהיינו במטה שלהם. ויתכן שכוונתו ששרי העם חפרו את הבאר בזכות משה ואהרן שהכו את המטה שלהם בסלע, או שהשרים חפרו במטה שלהם ובזכות משה ואהרן, וצ"ע. ⁷⁰³. מלבי"ם. ⁷⁰⁴. ובנדרים נה, א-ב דרשו פסוקים אלו: כיון שעושה אדם את עצמו כמדבר שהוא מופקד לכל, תורה ניתנה לו במתנה, שנאמר "וממדבר מתנה", וכיון שניתנה לו במתנה נחלו אל, שנאמר "וממתנה נחליאל", וכיון שנחלו אל עולה לגדולה, שנאמר "ומנחליאל במות", ואם הגביה עצמו הקב"ה משפילו, שנאמר "ומבמות הגיא", ולא עוד אלא ששוקעים אותו בקרקע, שנאמר "ונשקפה על פני הישימון", ואם חזר בו, הקב"ה מגביהו, שנאמר (ישעיה מ, ד) "כל גיא ינשא". ⁷⁰⁵. וכ"כ רש"י, לקח טוב. ⁷⁰⁶. אונקלוס תרגם 'גיא' בלשון רבים.

• אוצר מפרשי התורה •

אלא הם נוצרו מהסלע אשר במדבר, וכן כאשר הבאר עלתה, לא נוספו מים ולא חסרו, כפי שהיה נעשה אילו המים היו טבעיים.

ורבינו בחיי פירש, ששירה זו היא סיפור חסדיו של הקב"ה וטובותיו שהגדיל לעשות עם ישראל, ואמרו שבמדבר שהוא מקום ציה וצמאון ניתנה לנו מתנה גדולה כזו, היא מתנת הבאר, ומן המתנה הזו באו לנחלי ארנון ששם נעשו כל הניסים הגדולים⁷²⁵, ומנחלי ארנון באו לבמות, כלומר למלחמת סיחון ועוג שהיו מלכים אדירים וכינה אותם הכתוב 'במות', ומבמות הגיא עד ראש הפסגה הנשקפה על פני הארץ שהיא כולה 'ישימון', ואין בה נחל אחר מלבד זה.

ומן האחרונים יש שביאר, ש'מדבר' הוא לשון דיבור, ובני ישראל אמרו 'וממדבר מתנה' ושיבחו בזה את חסד ה' שהגדיל לעשות עמם בבואם לקדש, שלא היו צריכים לעשות מעשה כדי להוציא את המים מן הסלע, אלא היה די בדיבור משה בלבד⁷²⁶. ומקדש ואילך, בכל מקום שהיו נצרכים למים היה די בדיבור משה בלבד להוציא מים מסלע⁷²⁷.

ויש מהראשונים שביארו, ש'וממדבר מתנה' ואילך הוא תיאור מסעי בני ישראל. הרשב"ם כתב, שלפי הפשט כל אלו שמות מקומות של נסיעה וחניה⁷²⁸. וביארו הראשונים, שהוא המשך לאמור לעיל⁷²⁹ 'ומשם בארה', ובאר זו היתה במדבר רחוק מהיישוב⁷³⁰, ומהמדבר זה נסעו למקום ששמו 'מתנה', ומשם ל'נחליאל'⁷³¹, שהוא נחל המלא תמיד ומשקה את כל סביביו, וסביבתו דשנה ורעננה בצמחים ובדשאים, והוספה המילה 'אל' למילה 'נחל', להורות על תוקף וחוק הנחל⁷³². ומשם ל'במות', שהם מקומות פולחן של עובדי אלילים⁷³³. ומשם אל הגיא אשר בשדה מואב, אצל ראש הפסגה⁷³⁴ הנשקפת על פני מקום ששמו 'ישימון'⁷³⁵. והחוקני ביאר, שאחרי שחנו 'מעבר ארנון אשר במדבר', נסעו 'וממדבר מתנה'⁷³⁶, דהיינו למקום ששמו 'מתנה', והוא בצפון של נחל ארנון בתחילת ארץ סיחון, ונקרא 'מתנה' על שם שבו התחילה לישראל מתנת הארץ, ומשם באו לנחליאל, מלשון נחל ובקעה, ומנחליאל התפשטו לבמות 'אשר בשדה מואב

אינו מדבר על הפסגה המוזכרת בסמוך אלא חוזר לבאר, שהבאר נגנזה בימה של טבריה, והעומד על הישימון מביט ורואה כמין כברה בים⁷¹⁷.

והבכור שור פירש, שישראל פירטו בשירה את מעלות הבאר וחיבותה, ואמרו 'וממדבר מתנה' - שהיתה חשיבות גדולה לבאר זו, כי ממדבר ומקום צימאון ניתנה להם, ושמחו והתענגו בה, שהמדבר שהוא ארץ ציה וצלמות היה למוצאי מים ולאפיקי גאיות. 'וממתנה נחליאל' - שלא היתה באר זו כשאר הבארות הנובעות במקומן, אלא משניתנה התגברה והיתה לנחל גדול, כמו שנאמר⁷¹⁸ 'וייצאו מים רבים', כי 'אל' הוא לשון חזק⁷¹⁹. 'ומנחליאל במות' - משנעשה נחל, מרוב המים היו עולים המים על הבמות. 'ומבמות הגיא' - מהבמות היתה הבאר יורדת לעבר ההר בגיא ונמשכת אצל 'ראש הפסגה' הנראית על פני הישימון שהוא המדבר⁷²⁰, ואותה פסגה היתה גבוהה ונראית ונשקפת על פני כל המדבר, והיתה הנאה גדולה להולכי המדבר שהיו רואים את הפסגה ויודעים שהמים נמשכים בגיא שאצלה, ובאים שם לשתות הם ובהמתם להתקרר ולהתענן⁷²¹.

ובדרך זו יש מן האחרונים שביאר, שפירטו את מעלת הבאר, שמשניתנה להם במדבר נעשתה מתנה, כלומר טבע קבוע, ולכן כשהגיעו להר סיני נכנסה הבאר ל'נחליאל', הוא הנחל שירד מהר סיני⁷²², כי מי הבאר נעשו מים טבעיים שטבעם להימשך למים אחרים. וכשנסעו מהר סיני והלכו במדבר והעמידו את המשכן בכל מקום על 'במות', כלומר במקום גבוה, עלתה הבאר גם היא למקום הגבוה מפני כבוד המקום וישראל, אף שטבע המים לרדת ממקום גבוה למקום נמוך ולא להיפך. וכיון שבאו לגבול מואב ולא נצרכו עוד לבאר, חזרה לטבע המים וירדה לגיא, שהוא מקום מים. ומלבד זה היתה לה מעלה, שהיא 'נשקפה על פני הישימון', דהיינו שההולך במדבר הישימון נהנה ממנה ומביט עליה⁷²³.

והספורנו פירש, לשיטתו שהנס שעליו אמרו שירה היה שהבאר עלתה ממקום נמוך למקום גבוה⁷²⁴, שהבאר לא היתה מלאה כמו באר שנובעת ויורדת ממקום גבוה למקום נמוך, ובזה התבאר שאין למים אלו טבע של מים

717. וכן הוא גם בירושלמי כלאים פ"ט ה"ג; כתובות פ"ב ה"ג; ויק"ר כב, ד; במ"ר יט, כו. אמנם בשבת לה, א אמרו, שהרוצה לראות בארה של מרים יעלה לראש הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים. ולכאורה הכוונה שם לים הגדול במערב ארץ ישראל (הים התיכון) ולא לימה של טבריה. ובלקח טוב כתב, שיראה כמין כברה בים יפו. ועוד כתב, שנכנסה הבאר בירדן. ועי' כפתור ופרח סוף פ"ז שעמד על הסתירה אם הבאר נכנסה בים הגדול או בימה של טבריה. ובחי' הרד"ל על במ"ר שם כתב, שכמדומה צריך להגיה שם להר ישימון. וכ"כ בספר טובת מראה דף ז, ב. וראה עוד עין התכלת אות א. 718. לעיל כ, יא. 719. כמו (יחזקאל יז, יג) 'ואת אילי הארץ לקח'. 720. כמו (דברים לב, י) 'ובתוהו ילל ישימון', לשון שממה ומדבר. וכ"כ רבי"ע בביאור 'הישימון'. 721. וכ"כ ספר הג'ן, דעת זקנים, הדר זקנים. וכ"כ ר"ח פלטיאל בביאור 'ונשקפה על פני הישימון'. 722. כאמור בדברים ט, כא על העגל, 'ואשליך את עפרו אל הנחל היורד מן ההר'. 723. העמק דבר. 724. ראה לעיל ציון 626. 725. שהתחבאו שם

• אוצר מפרשי התורה •

האלהיים נבדלים מן הדברים הטבעיים, כי הטבעיים הולכים וחסרים, והאלהיים הולכים ומוסיפים.⁷⁴⁵

השוואת המסעות המפורטים כאן למסעות שבפרשת מסעי⁷⁴⁶. כתב הראב"ע, ש'אשד הנחלים'⁷⁴⁷, והמדבר הנקרא 'באר'⁷⁴⁸, ו'מתנה' ו'נחליאל' - כולם שמות של מקומות, ויש להם שם כללי והוא 'עלמון דבלתימה' המוזכר בפרשת מסעי⁷⁴⁹, או שהם שמות מקומות שהלכו בהם במסע אחד⁷⁵⁰, והבמות והגיא אשר בשדה מואב הם 'הרי העברים לפני נבו' המוזכרים שם⁷⁵¹. וכתב עוד⁷⁵², שהגיא אשר על שדה מואב, הוא ראש הפסגה, והוא הר העברים והר נבו⁷⁵³. וכך היא ההשוואה בין שתי הפרשיות, שכאן נאמר שנסעו מארץ אדום שסוף גבולה היה פונון, ומשם נסעו לאובות⁷⁵⁴, מאובות לעיי העברים במדבר אשר על פני מואב ממזרח השמש, מעיי העברים לנחל זרד, מנחל זרד לעבר ארנון אשר במדבר היוצא מגבול האמורי, ועברו על העיר 'ער' והיו ליד גבול מואב⁷⁵⁵, ומשם למדבר הנקרא באר, מהמדבר למתנה, ממתנה לנחליאל, מנחליאל לבמות, מבמות לגיא אשר בשדה מואב שהוא ראש הפסגה הנשקפת על פני הישימון, ולהלן⁷⁵⁶ נאמר שמשם נסעו לערבות מואב מעבר לירדן יריחו. ובפרשת מסעי נאמר, שנסעו מפונון לאובות, מאובות לעיי העברים בגבול מואב, מעיי העברים לדיבון גד, מדיבון גד לעלמון דבלתימה, מעלמון דבלתימה להרי העברים לפני נבו, ומשם לערבות מואב על ירדן יריחו.

והחזקוני כתב, ש'עבר ארנון' הוא 'עלמון דבלתימה', 'מתנה' נקרא בפרשת מסעי 'הרי העברים' והוא בצפון של נחל ארנון בתחילת ארץ סיחון, 'נחליאל' נקרא בפרשת מסעי 'ערבות מואב', 'במות' נקרא בפרשת מסעי⁷⁵⁷ 'בית הישימות', שהאמוריים קוראים למקום עבודה זרה שלהם 'במות', וישראל קראו לו 'בית הישימות' מלשון שממה⁷⁵⁸, והגיא נקרא בפרשת מסעי 'אבל השיטים', ש'גיא' ו'אבלי' הם לשון בקעה וערבה. ובלקח טוב כתב, ש'נחליאל' הוא שם לשני המקומות, דיבון גד ועלמון דבלתימה, ו'במות' הם הרי העברים⁷⁵⁹, והגיא אשר בשדה מואב הוא ערבות מואב שתחת אשדות

ראש הפסגה⁷⁵⁷, כלומר אותה במה שבשדה מואב היא ראש הפסגה הנשקפה על פני הישימון, הוא המדבר הגדול, ומבמות אל הגיא. וכיון שהתחיל הכתוב לפרט את המסעות שמקדש ועד כאן, הולך וגומר ומזכיר את כולם עד המקום האחרון. ומן האחרונים יש שכתב, שהוא מקרא קצר, והכוונה ש'במות הגיא' נסעו אל 'הגיא שבשדה מואב למרגלות ראש הפסגה'⁷⁵⁸.

וכתב החזקוני, שלא נאמר כאן 'ויסעו...' ויחננו, מפני שעדיין היו עומדים בעבר ארנון שבמדבר, כמו שנאמר בספר דברים⁷⁵⁹ "ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל סיחון", כלומר מהמדבר שבמזרח ולא מהמדבר שבדרום, ובאותו זמן היה כיבוש ארץ סיחון ועוג.

ויש מן האחרונים שפירש, שישראל פירטו בשירה את המקומות שנתן להם ה' מנחלת מואב⁷⁶⁰, ובדרך השיר אמרו כאילו ניתנו להם המקומות שאחד נמשך מחבירו, ועל ידי שנתן להם דבר אחד הוסיף דבר שני. דהיינו, שנתן להם את 'בארה', הוא המקום שבמדבר ששם ניתנה להם הבאר עם המקום ההוא שקראו לו בארה, וממדבר שהוא בארה שהיה במדבר, נתן להם את המקום ששמו מתנה שהוא מזה שנאמר "את והב בסופה". ואחר שנתן להם "את והב בסופה" שנקרא מתנה, נתן את הנחלים של ארנון וזה נחליאל⁷⁶¹. ואחר כך נתן להם את אשד הנחלים, שהם מקומות גבוהים שמשם ישפכו המים אל הנחל, והיו שם שלושה מקומות⁷⁶², והם במות, הגיא אשר בשדה מואב, וראש הפעור שהיא הפסגה הנשקפה על פני הישימון⁷⁶³. ויש שביאר, שאמרו את המסעות אך שינו את שמות המקומות שנתנה בהם הבאר את מימיה, לכבוד ה', בדרך השיר, כי בהר ההר היתה הפעם הראשונה שעלתה הבאר בדברי משה⁷⁶⁴, ומשם נסעו לאובות, ומשם לעיי העברים, ומשם לנחל זרד, ומשם לעבר ארנון ואז פסקה הבאר, ובשירה כינו את המקומות בכינויים של הבאר ואמרו, וממדבר מתנה שהיתה הבאר מתת אלהים במדבר בארץ ציה ושממה, ואחר שהיתה מתנה הגדיל כוחו והיה נחלה ולכן קראוה נחל-אל, ואחר שהיה נחל הגדיל עוד עד תאות גבעות עולם, והכל משל בצחות השיר להורות שהדברים

א נאמר שנסעו משם וחנו בערבות מואב מעבר לירדן יריחו, ולהלן לג, מח נאמר שנסעו מהרי העברים וחנו בערבות מואב על ירדן יריחו, הרי שראש הפסגה והרי העברים הם מקום אחד. ובדברים ג, כט נאמר "ונשב בגיא מול בית פעור" ושם, כז אמר ה' למשה לאחר שהתחנן להיכנס לארץ ישראל "עלה ראש הפסגה", ובמיתת משה נאמר, שם לב, מט "עלה אל הר העברים הזה הר נבו", ושם לד, א "ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו ראש הפסגה", הרי שראש הפסגה, הר העברים והר נבו הם מקום אחד. ואחרי שמשם מת נאמר, שם לד, ו "ויקבור אותו בגי בארץ מואב", דהיינו במקום שמת שם נקבר. נמצא שהגיא, ראש הפסגה, הר העברים והר נבו, הם ארבעה שמות של מקום אחד. וכ"כ רבינו מיוחס, שהגיא הוא הר נבו, והוא הרי העברים. וראה קושית הרמב"ם לבקעה לעיל הערה 735. 754. ראה לעיל ציון 390. 755. ראה לעיל ציון 558. 756. כב, 757. להלן לג, מט. 758. כמו שאמרו בע"ז מו, א שיש לשנות לגנאי שמות של מקומות עבודה זרה. 759. כי הרים נקראים 'במות'.

737. וציון המקום "אשר בשדה מואב ראש הפסגה" אינו מתייחס לגיא, אלא לבמות הכתובות לפניו. ונקרא המקום 'שדה מואב' אף שהיה בארץ סיחון, מפני שבתחילה היה המקום של מואב ולכן נקרא על שמו. 738. ותיבת 'הגיא' משמשת לפנייה ולאחוריה. הרמב"ם לבקעה. 739. ב, כז. 740. ראה אדרת אליהו להלן ציון 761 ואילך. 741. כלומר, נחלי אל, ששם 'אל' מבטא לשון תוקף ועוצם. 742. שהרי מצאנו שבלק העלה את בלעם לשלושה מקומות, תחילה העלהו בבמות בעל, ואחר כך לשדה צופים אשר על ראש הפסגה, ובפעם השלישית העלהו אל ראש הפעור הנשקף על פני הישימון. 743. מלבי"ם. 744. אחרי קדש שבה היכה את הסלע. 745. הכתב והקבלה. 746. ראה נספח לסיכום השיטות השונות בסוף הספר. 747. המוזכר לעיל פסוק טו. 748. האמור לעיל פסוק טז "ומשם בארה", וכאן "וממדבר מתנה". 749. להלן לג, מו. 750. וי"ג בראב"ע 'מסע אחר', וא"כ זו שיטה נוספת שמדובר במסע אחר ומקומות אחרים. 751. שם, מו. 752. כאן ובדברים לד, ו. 753. שכאן נאמר "הגיא אשר בשדה מואב ראש הפסגה", ולהלן כב,

רביעי כשהן מחוברין כא וישלח ישראל מלאכים אל- סיחון מלך-האמרי לאמר: כב אעברה בארצך

רש"י

הכתובים הללו נריכים זה לזה, זה נועל וזה פותח, שמשה הוא ישראל וישראל הם משה, לומר לך ששניא הדור הוא ככל הדור, כי הנשיא הוא הכל (מנחומא כג): (כב) אעברה בארצך. אף על פי שלא נטעו לפתוח להם נשלוס נקשו מהם שלום (מנחומא כג):

(כא) וישלח ישראל מלאכים. ונמקום אחר מולה השליחות נמשה, שנאמר (דברים ז כ) וְאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִמֶּדְבָּר קְדֻמוֹת, וכן וְאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִקֶּדֶשׁ אֶל מֶלֶךְ הָאֱדוֹם (לעיל כ יד), וציפתה הוא אומר (שופטים יא יז) וְאֶשְׁלַח יִשְׂרָאֵל מַלְאָכִים אֶל מֶלֶךְ הָאֱדוֹם וגו'.

אוצר מפרשי התורה

הדור. ובלקח טוב כתב, שקיבלו רשות ממשה אבל דיברו בשם ישראל, ולעיל בשליחות ששלחו למלך אדום שלח משה בעצמו מפני חשיבותו של מלך אדום⁷⁶⁸. ובמושב זקנים כתבו, שכיון שראה משה שנגזרה הגזירה שלא יכנס לארץ ישראל והמעבר אל הארץ אינו נוגע אליו, כתב לסיחון בשם ישראל⁷⁶⁹. ויש שכתב, שהשליחות לסיחון היתה כדי להוציא אותו למלחמה מעריו כדי שיוכלו לנצחו בקלות, ולכן ישראל שלחו לו מאחר שהם הורישו אותו ולא משה⁷⁷⁰.

והחוקוני כתב שחז"ל אמרו⁷⁷¹, ששתי אגרות כתבו, אחת של משה לשלום, ואחת של ישראל למלחמה. ומן האחרונים יש שכתב, ששתי שליחויות שלחו אל סיחון, פעם אחת כשעוד היו מחוץ לגבולו של סיחון, וזוהי השליחות הנזכרת בספר דברים שמשה שלח, ופעם שניה שלחו כשהיו כבר בגבול סיחון, ורצו שייצא לקראתם למלחמה כדי שלא יצטרכו להילחם בו בתוך עריו הבצורות, וזוהי השליחות המוזכרת כאן ששלחו ישראל ולא משה⁷⁷².

מלאכים שליחים⁷⁷³.

(כב) אַעְבְּרָה בְּאַרְצֶךָ כתב רש"י⁷⁷⁴, אף על פי שלא נצטוו לפתוח להם בשלום⁷⁷⁵, ביקשו מהם שלום⁷⁷⁶. והוסיף רש"י במקום אחר⁷⁷⁷, שלמד משה לפתוח בשלום מהקב"ה, שהציע את התורה לבני עשיו ולבני ישמעאל לפני שהציע לעם ישראל, ומכך ששלח את משה לפרעה אף שהיה יכול לשלוח ברק אחד ולשרוף את מצרים⁷⁷⁸.

וישראל יעברו מיד, קודם ז' באדר יום מיתתו, כדי שיזכה להיכנס לארץ. ⁷⁷³ אונקלוס, רס"ג. ⁷⁷⁴ ע"פ תנחומא כב; במ"ר יט, כז. ⁷⁷⁵ כמו שאמר הכתוב (דברים ב, כד) "החל רש והתגר בו מלחמה". תנחומא שם. וביאר רא"ם, שרש"י לשיטתו (דברים כ, י) שאין ציווי לפתוח בשלום אלא במלחמת הרשות, וכאן היתה זו מלחמת מצוה. ⁷⁷⁶ הקשו המפרשים, כיצד הותר להם לפתוח בשלום והלא הם אמוריים ונאמר עליהם (דברים כ, טז) "לא תחיה כל נשמה", והיה להם להחרים. וביאר רא"ם וגור אריה, שלא היתה דעתו של משה לכובשם עתה, ורק רצה לעבור דרך ארעי ולהילחם בהם לאחר שיכבשו את הארץ, ולכן לא היה חייב להחרים. וראה עוד נחלת יעקב. אמנם ראה דעת רמב"ן (דברים שם, י) שאף במלחמת מצוה פותחים בשלום, ואם לא ישלימו יחרגו. ובהדר זקנים כתבו, שלא נאמר ציווי זה אלא על העמים הגרים בארץ ישראל. ⁷⁷⁷ דברים ב, כז. ⁷⁷⁸ וראה רש"י שם, שלמד זאת ממה שנאמר "ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל סיחון מלך חשבון", וביאר את מילת "קדמות" בשני אופנים, א. נתינת התורה שקדמה לעולם. ב. הקב"ה שקדם לעולם.

הפסגה⁷⁶⁰, היא ראש פסגת הגיא הנשקפת על פני הישימון, והישימון הנשקף מראש הפסגה הוא בית הישימות.

ובאדרת אליהו כתב⁷⁶¹, שהמקומות המוזכרים בשירת הבאר הם אותם מקומות שהוזכרו לעיל בתיאור המסעות, ובספר מלחמות ה', והם גם המקומות שהוזכרו בפרשת מסעי: עיי העברים המוזכרים במסעות כאן ובפרשת מסעי, זהו ה'מדבר' המוזכר בשירת הבאר. נחל זרד המוזכר במסעות כאן, הוא דיון גד המוזכר בפרשת מסעי, והוא נקרא 'זהב' בספר מלחמות ה' ו'מתנה' בשירת הבאר⁷⁶². עבר ארנון המוזכר במסעות כאן, הוא עלמון דבלתימה בפרשת מסעי, ונקרא בספר מלחמות ה' 'הנחלים ארנון' ובשירת הבאר 'נחליאל'. אשד הנחלים בספר מלחמות ה' נקרא בשירת הבאר 'במות', ובפרשת מסעי 'הרי העברים'. ו'בארה' בספר מלחמות ה' הכוונה לערבות מואב שבפרשת מסעי⁷⁶³.

(כא) וישלח ישראל מלאכים כאן מבואר שישראל שלחו את המלאכים, ואילו בספר דברים⁷⁶⁴ אמר משה "ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל סיחון מלך חשבון". וביאר רש"י⁷⁶⁵, שהכתובים הללו צריכים זה לזה, שמשה הוא ישראל וישראל הם משה, לומר לך שנשיא הדור הוא ככל הדור. והוסיף רש"י, שגם לעיל⁷⁶⁶ שנאמר "וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום", גם שם שלחו ישראל, כמו שנאמר בספר שופטים⁷⁶⁷ "וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום", לומר לך שנשיא הדור הוא ככל

⁷⁶⁰ כאמור בדברים ג, יז "והערבה והירדן וגבול מכנרת ועד ים הערבה ים המלח תחת אשדות הפסגה מזרחה". ⁷⁶¹ לעיל כ, א; פרשת בלק מהדורא תנינא להלן כב, לו. וכ"ה בביאור הגר"א יהושע טו, א. ⁷⁶² ש'זהב' הוא לשון נתינה כמו 'מתנה', מפני ששם התחילה ארץ ישראל להינתן להם. ⁷⁶³ וראה לעיל ציון 633 דברי הכתב והקבלה, ששינו את שמות המסעות והמקומות שנתנה הבאר מימיה, ועשו כן לכבוד ה' בדרך השיר. ⁷⁶⁴ ב, כז. ⁷⁶⁵ ע"פ תנחומא כג; במ"ר יט, כח. ⁷⁶⁶ כ, יד. ⁷⁶⁷ יא, יז. ⁷⁶⁸ וכע"ז כתב אזנים לתורה, שלאדום שרצו לכבדו כי לא היתה להם רשות להתגרות באדום שלחו בשם משה, שכבודו של מלך אדום הוא שמשה בעצמו שולח לו שליחים. וראה עוד לעיל כ, יד. ⁷⁶⁹ וכ"כ במדרש הגדול. וראה עוד העמק דבר לעיל שם. ⁷⁷⁰ שפתי כהן, וראה בדבריו לעיל שם, ומלבי"ם להלן ציון 772. וכן הובא בילקוט המכירי תהלים לו, יח בשם התנחומא. וראה שם בשם ריש לקיש שלא נחלקו ישראל על משה אלא אגרת אחת היתה תחילתה של שלום וסופה מלחמה. ⁷⁷² מלבי"ם. וראה עוד פנים יפות שביאר, שלא רצה הכתוב שיאמרו שמשה היה נוגע בדבר מפני שרצה